

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

Bakalářská práce

Vendula Křiklánová

Výchovné a vzdělávací problémy dětí z rozvedených rodin

Educational Problems of Children from Divorced Families

2014

Vedoucí práce: Mgr. Tereza Bariekzahyová, Ph.D.

Poděkování

Můj upřímný dík patří vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Tereze Bariekzahyové, Ph.D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce. Srdečně děkuji také své rodině za podporu při psaní práce.

Vendula Křiklánová

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne .....

Podpis .....

Abstrakt:

Bakalářská práce „Výchovné a vzdělávací problémy dětí z rozvedených rodin“ pojednává o negativních dopadech rozvodu na děti. Zaměřila jsem se především na problémové až delikventní chování, změnu školního prospěchu, problematiku záškoláctví a celkovou úspěšnost dětí z rozvedených rodin. Přináší ale také odpovědi na důležité otázky: Proč přibývá rozvodů? Jak minimalizovat tyto negativní dopady rozvodu na děti?

Tato práce je výhradně teoretická, vychází však z dostupných zahraničních výzkumů, jež poskytují této práci potřebná fakta a dlouhodobé výsledky.

Klíčová slova:

Rozvod, děti, negativní dopady, výchovné a vzdělávací problémy, dlouhodobé následky, problémy s chováním, školní úspěšnost

Abstract:

The bachelor thesis "Educational Problems of Children from Divorced Families" discusses the negative impact of divorce on children. I've focused mainly on the problem and delinquent behaviors, changing the school's results, the issue of truancy and overall success of children from divorced families. But also brings answers to important questions: Why divorce rate is increasing ? How to minimize these negative effects of divorce on children?

This thesis is entirely theoretical, but builds on available foreign research that provide the necessary facts and long-term results for this work.

Key words:

Divorce, children, negative impact, educational problems, long-term consequences of divorce, behavior problems, school success

OBSAH

ÚVOD	7
1 Proč přibývá rozvodů?	9
2 Porozvodová péče o děti	14
2.1 Následky výchovy bez otce?	14
2.2 Lepší řešení? Společná, Střídavá péče	16
3 Reakce dětí na rozvod	18
4 Výchovné a vzdělávací problémy	23
4.1 Psychická pohoda	25
4.2 Školní úspěšnost	26
4.3 Problémy s chováním	28
4.4 Delikventní chování	30
4.5 Dřívější odchod z domova	31
4.6 Předčasný sex	32
4.7 Užívání návykových látek	33
5 Jak zmírnit negativní dopady rozvodu?	35
ZÁVĚR	38

ÚVOD

Ještě před několika málo generacemi byl rozvod společností odsuzován. Dnes ho přijímá jak společnost, tak právo. Rozvod způsobuje nenapravitelné škody všem zúčastněným, zejména pak dětem. Samozřejmě existují individuální případy, kterým rozvod přinesl prospěch, ale i těm dočasně snížil kvalitu a pohodlí života. Jiní už nikdy nebudou moci žít jako dřív a celou tuto nepříjemnou zkušenost si s sebou ponesou celý život.

Velice těžko můžeme posuzovat dopad rozvodu, zda přinesl spíš pozitiva či negativa. Nevíme, jestli by děti netrpěly více špatnými vztahy mezi rodiči, kteří by se nerozvedli a zůstávali i za těchto podmínek spolu. V každém případě rozpad manželství představuje emoční zátěž, často také spojenou s finančními obtížemi, kterou samozřejmě nejhůře nesou děti (Giddens, 2000). Vlivy rozvodu na dětské srdce, mysl a duši jsou případ od případu jiné, od mírných až po závažné, zdánlivě malé až významné, krátkodobé až dlouhodobé. Žádný z vlivů se nevztahuje na každé dítě každého rozvedeného páru (Churchill, a další, 2012).

Edward Teyber komentoval rozvody takto: „Od šedesátých let minulého století se zvyšuje rozvodovost. Někdo ten fakt pocítil na vlastní kůži, jiný s někým blízkým sdílel rozpad manželství a rodiny. Rozvod se stal tak rozšířeným jevem, že se dnes každoročně dotýká více než milionu dětí. Jaký má na ně dopad“ (Teyber, 2007 str. 7)? Míra vlivu na děti závisí na více faktorech: věk dětí, míra konfliktu mezi rodiči, zda mají sourozence i další příbuzné, zda se mohou po rozvodu vídat pravidelně s oběma rodiči (Giddens, 2000). Neexistuje žádný způsob, jak předvídat, jak bude konkrétní dítě ovlivněno ani do jaké míry. Ale je možné předvídat společenské dopady rozvodu, a jak bude tato velká skupina dětí ovlivněna (Churchill, a další, 2012).

Těmito otázkami bych se ráda zabývala ve své bakalářské práci. Nemluvíme tu o problematice týkající se malého počtu dětí. V České republice bylo v roce 2012 rozvedeno 26 402 manželství. Z celkového počtu manželství rozvedených v roce 2012 bylo 57,5 % s nezletilými dětmi. Průměrná délka trvání manželství v České republice při rozvodu v roce 2010 činila 12,9 let. Vztah nesezdaných párů ještě méně (ČSÚ, 2012).

První kapitola této práce se zabývá rodinou a rozvody z historického hlediska, pokusím se vyhledat možné příčiny zvyšující se rozvodovosti. Dále bych se krátce chtěla

věnovat porozvodové péči a problematice svěřování dětí do výhradní péče matky, protože část negativních dopadů rozvodu může souviset s výchovou pouze jedním z rodičů. Třetí kapitola mluví o možných reakcích dětí na rozvod, prvotních i dlouhodobých, ale neopomíjí ani reakce závisející na věku dítěte. Stěžejním tématem této bakalářské práce jsou negativní vlivy rozvodu na děti a budoucí generace, rozhodla jsem se zaměřit především na problémy s výchovou a vzděláním těchto dětí. Může jít o problémy krátkodobé či dlouhodobé. Konkrétně výchovné problémy s chováním, od dětské neposlušnosti po problémy závažnějšího rázu jako jsou porušování zákona či užívání návykových látek, útoky z domova a tak dále. Problémy vzdělávací potom mohou být: změna prospěchu a chování ve škole, jež mohou mít dlouhodobé následky v podobě výše dosaženého vzdělání a celkové úspěšnosti dítěte v životě. Tím se nám ale nabízí důležitá otázka: Musí mít každý rozvod negativní dopad na děti? Případně jak můžeme tyto dopady minimalizovat a dětem pomoci tuto situaci zvládnout? Na které se pokusím odpovědět v kapitole poslední.

K zpracování této bakalářské práce jsem použila především zahraniční výzkumy, jež poskytují této práci potřebná fakta a dlouhodobé výsledky. Studií s touto problematikou konkrétně pro Českou republiku je bohužel málo, naštěstí je zde spousta autorů, kteří se této tématice věnují. Výsledky dostupných výzkumů jsou bohužel alarmující. Každé dítě je však jiné a nemusí zákonitě rozvodem trpět, záleží především na přístupu rodičů, kteří mohou dětem rozvod ulehčit a pomoci celou situaci zvládnout.

1 Proč přibývá rozvodů?

Toto je základní otázka, kterou je potřeba si položit, před řešením rozvodové problematiky. Proč přibývá rozvodů? Co se ve společnosti změnilo? Abychom na tuto otázku mohli odpovědět, musíme se podívat na historii rodiny, její funkci dnes a v minulosti.

Anthony Giddens definoval rodinu jako „Skupinu osob přímo spjatých příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí.“ A manželství jako: „Sociálně akceptovaný a posvěcený sexuální svazek mezi dvěma dospělými jedinci“ (Giddens, 2000 str. 156). Rodinné právo definuje manželství takto: „Manželství je trvalý svazek muže a ženy vzniklý způsobem, který stanoví tento zákon. Hlavním účelem manželství je založení rodiny, řádná výchova dětí a vzájemná podpora a pomoc“ (Zákon č. 89/2012 Sb.). Až roku 2014 byl přidán do rodinného práva účel manželství: vzájemná podpora a pomoc, manželství tedy již neslouží pouze k výchově dětí, jak tomu bylo doposud. Dnešní trend je fungující vztah, založený na lásce, očekává se tedy, že si manželé vzájemně pomáhají, vztah neslouží jako v minulosti pouze k plození dětí.

Lawrence Stone se zabýval historickou sociologií a sledoval vývoj rodinného života v Evropě od tradičních forem rodiny až po rodinu dnešní. V období od 16. do 19. století rozlišil tři fáze (Giddens, 2000): „V první fázi převládaly nukleární rodiny žijící v poměrně malých domácnostech, ale současně udržující úzké vztahy se svou komunitou včetně příbuzných. Tato rodina nebyla zřetelně vymezena vůči obci jako takové a (alespoň podle Stonea, s nímž však někteří historici nesouhlasí) nebyla pro své členy středobodem citových vztahů a závislostí. Prožitek citové blízkosti, který dnes spojujeme s rodinným životem, tehdy nebyl normou a lidé o něj neusilovali. Pohlavní styk v manželství byl považován spíše za nutnost a sloužící ke zplození dítěte než za zdroj potěšení či rozkoše“ (Stone, 1997 str. 157). Z toho vyplývá, že funkce rodiny v minulosti byla odlišná od té dnešní, sloužila pouze jako dobré ekonomické zázemí, účel byl plodit děti a předávat duševní i hmotné majetky dalším generacím. Nikdo ve vztahu lásku neočekával. Nejčastějším udávaným důvodem dnešních rozvodů bývá rozdílnost povah, vyprchání lásky ze vztahu. Ale pokud láska očekávána nebyla, rodina byla založena na jiných principech, tento důvod ukončení svazku by byl přinejmenším neobvyklý. „Právo jedince na svobodnou volbu partnera i jiných aspektů rodinného života bylo podřízeno zájmům rodičů, jiných příbuzných nebo celé obce. Erotická či romantická láska byla někdy opěvována a podporována v aristokratických kruzích, ale

mimo ně ji moralisté a teologové považovali spíše za jakousi nemoc“ (Giddens, 2000 str. 158). Základem moderního vztahu a manželství je láska, přitažlivost. Pár nevstupuje do manželství pouze za účelem plodit děti, ale vést spokojený, smysluplný manželský život, očekává rovnocenný vztah s podporou a porozuměním. Prioritou v této moderní době začíná být touha po šťastném osobním životě. Bohužel když tato láska, přitažlivost či porozumění ze vztahu vyprchají, není zde tolik důvodů jako v minulosti, které by manželé drželi pospolu. Samozřejmě je důležité zmínit, že jsou zde i manželské páry, které zůstávají v nespokojeném vztahu pouze kvůli dětem, na úkor vlastní spokojenosti!

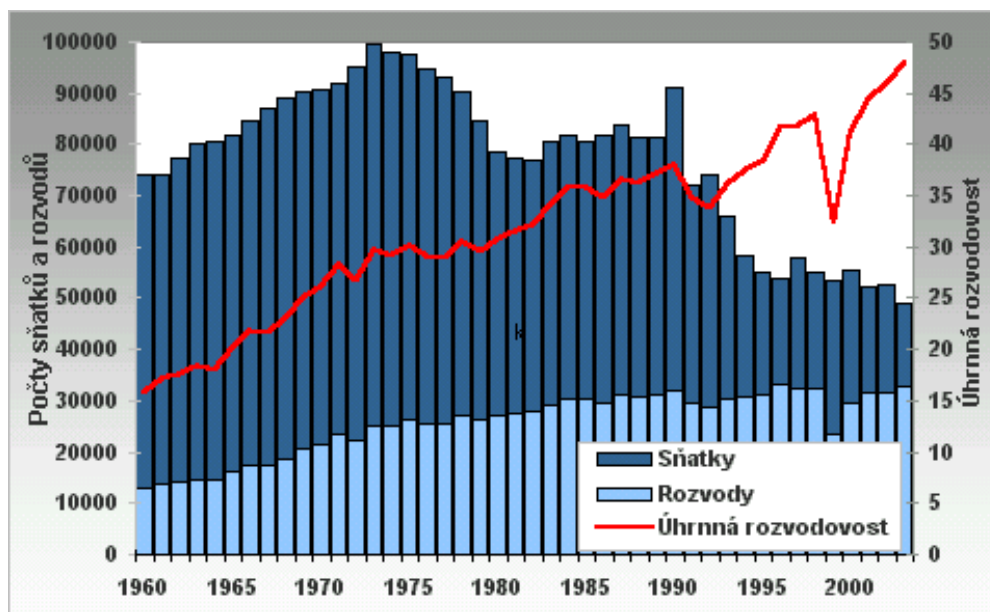
„Druhá přechodná forma se vyskytovala od první poloviny 17. do počátku 18. století. Přestože existovala převážně jen ve vyšších vrstvách, měla značný význam, neboť se její zásady posléze rozšířily takřka do celé společnosti. Nukleární rodina se stala zřetelněji vymezenou jednotkou: rodinné vztahy se výrazněji odlišily od vazeb k ostatním příbuzným či sousedům. Rostoucí důraz byl kladen na mateřskou a rodičovskou lásku, ale současně se zvyšovali i autoritativní pravomoci otce. Ve třetí fázi se postupně vyvinul ten typ rodinného života, který známe ze současné západní společnosti: rodina spjatá úzkými citovými vazbami, která se ve své domácnosti těší značné míře soukromí a soustřeďuje se na výchovu dětí. Tento vývoj je provázen vzestupem citového individualismu, tj. vytvářením manželských vztahů na základě osobní volby, jež vychází z romantické nebo sexuální přitažlivosti. Namísto mimomanželské sexuality jsou oslavovány sexuální aspekty manželství. V důsledku oddělení pracoviště a domova přestává být rodina místem výroby hmotných statků a stává se především místem jejich spotřeby“ (Stone, 1997 str. 158). Dříve spolu rodina trávila mnohem více času, protože každá rodina měla svůj zdroj obživy, ekonomicky zabezpečovala členy rodiny. Dnes je ekonomické zabezpečení funkcí rodiny stále, ale rozhodně ne ve stejném slova smyslu. Pro rodinu v minulosti to byl jeden z důvodů, proč museli držet pospolu. Dnes není problém se osamostatnit, najít si pro sebe zaměstnání a obživu mimo rodinu, zaopatřit si bydlení. Tuto změnu vidím jako další z možných důvodů nárůstu rozvodů.

V minulosti nebylo jednoduché nechat se rozvést, právo bylo určováno náboženstvím a křesťanství tuto možnost absolutně zamítalo. Později, když tu tato možnost byla, si ji mohla dovolit jen vyšší vrstva, ale společnost rozvody odsuzovala. V té době byl muž autoritou a také měl větší šanci na rozvod. Žena, nechající se rozvést, by byla s největší pravděpodobností společností odsouzena, neměla by v péči své děti. Dnešní právo je naštěstí shovívavé a rozvody jsou umožněny oběma pohlavím. Ale například ještě do roku 2011 byly

rozvody zakázány na Maltě! Dříve byly manželské svazky uzavírány na celý život. Dnes není neobvyklé, že jedinec prožije více vztahů, či dokonce manželství. Každým rokem rozvodů přibývá, viz tabulka níže. Ženy jsou finančně nezávislé a mohou žít bez partnera. Naše právo rozvody umožňuje, pokud se rozvádějící domluví, je to víceméně formalita, ten z manželů, který si rozvodem pohoršil, může dokonce dostávat výživné. Rodiči, který dostane děti do péče, náleží alimenty. Pro společnost se rozvody staly normální, rozvod není stigma, rozvedení nejsou odsuzováni společností, jak tomu dříve bývalo.

John Boswell komentoval tento vývoj takto: „V předmoderní Evropě se manželství uzavíralo obvykle z majetkových důvodů, pak se týkalo především výchovy dětí a končilo láskou. Lidé se většinou nebrali z lásky, ale mnohdy se mezi nimi láska časem vyvinula s tím, jak vedli společnou domácnost, vychovávali potomstvo a sdíleli životní zkušenosti. Takřka všechny dochované epitafy věnované zemřelým manželům či manželkám svědčí o hlubokém citu. Naproti tomu v dnešním západním světě začíná manželství láskou, pokračuje výchovou dětí a končí nezřídka- majetkovými spory v době, kdy je láska už dávno zapomenutá“ (Boswell, 1995 str. 21).

Podle Giddense přibývajících rozvody souvisí se širšími sociálními změnami. Většinou už manželství nesouvisí s potřebou předávat majetek a status z generace na generaci, jak tomu bývalo dříve. Ale i celková prosperita je větší, oba jedinci dokáží sami vytvořit domácnost a užít se snáze, než dříve. Rostoucí tendence k hodnocení manželství podle osobního uspokojení z něj – rostoucí snaha o smysluplný vztah (Giddens, 2000). Rozdíl tedy souvisí s minulostí. Dnes máme od manželství větší očekávání, bereme se z lásky a vášně, pokud se vytratí, nejsme spokojeni. Dříve sloužilo manželství k výchově dětí, takže by takovýto důvod k rozvodu neměl odůvodnění.

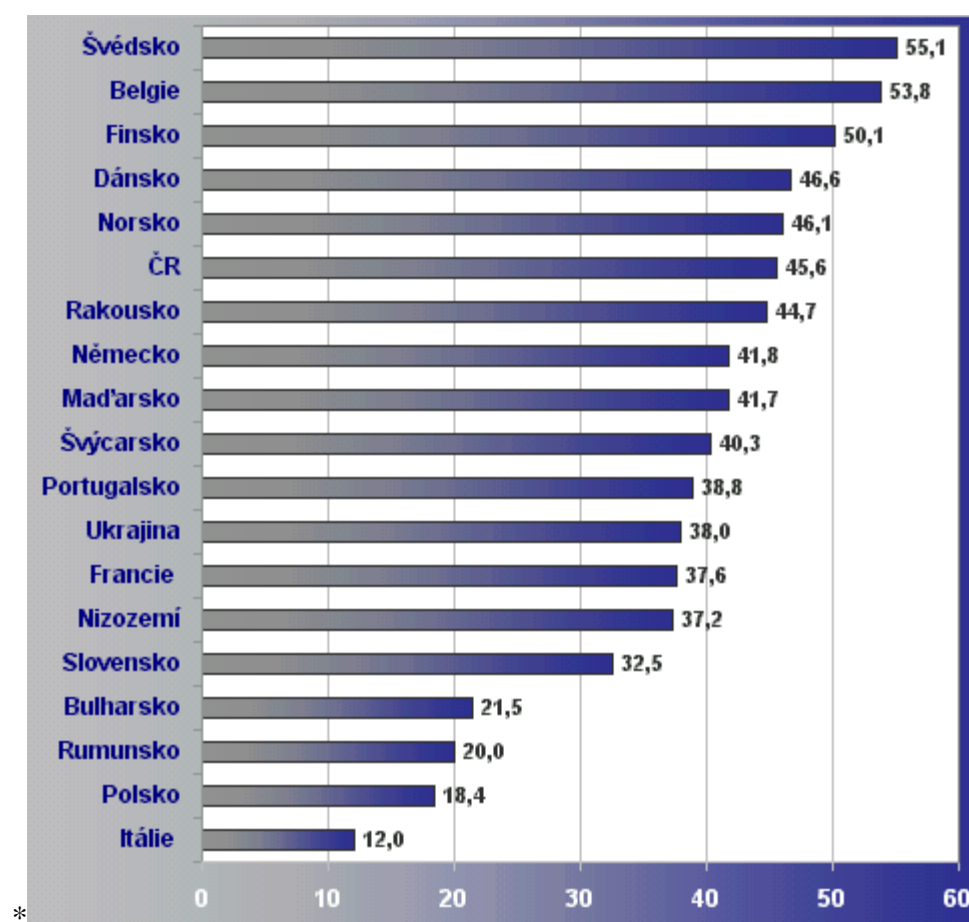
Graf 1: Počty sňatků, rozvodů a úhrnná rozvodovost na území dnešní ČR od roku 1960 (ČSÚ, 2012)

Z údajů amerického průzkumu společnosti r. 2009 se můžeme dozvědět, že pouze 47% dětí dosáhne věku 17 let v úplné nerozvedené rodině (Amato, 2000). 75% žen a 83% mužů uzavře do tří let po rozvodu nový sňatek. Tato čísla jsou alarmující, v posledních dvou letech se však rozvodovost ustálila.

Počet rozvodů však nelze považovat za přímý ukazatel nespokojenosti v manželství (někteří se nerozvádějí, jiní zůstávají formálně manželé, i když spolu nežijí). Jaké jsou důvody proč zůstat i když manželství šťastné není? Například posvátnost svazku, finanční a citové problémy s rozvodem, ohled na děti. Která možnost je pro děti lepší (Giddens, 2000)? Jsou rodiny, které se nerozvedou, ale přesto nefungují, například spolu neumějí vycházet, nejednají spolu slušně. Ale opustit jeden druhého neumějí. Jaký to může mít vliv na dítě? Je nezbytné udržet rodinu za každou cenu? Příklad: Otec týrá matku, jak fyzicky tak psychicky, trvá to léta. Matka nechce zničit rodinu, chce, aby děti měly otce, myslí si, že pokud ji udrží, děti budou mít lepší život. Obětuje sebe pro své děti? Záleží samozřejmě vždy na jedinci, jak je silný. Dítě si z této situace může vzít, že ho matka miluje, od problémů se neutíká, ale na druhou stranu: vše musím vydržet, zatnou zuby, i když nejsem šťastný a trpět. Je tu i možnost, že nakonec toto dítě bude týrané, protože nebude umět tento problém vyřešit, bude mu to připadat normální. Může také takové jednání nesnášet, snažit se věci násilím neřešit, to by ale nejspíš znamenalo, že svou rodinu odsoudí a zapudí. Pokud mají děti doma špatný vzor,

mohou se snažit být jiní než jejich rodiče, nebo naopak dopadnout stejně, záleží na povaze jedince.

Zajímavé je, že ve vyspělých zemích je rozvodů nejvíce, můžeme si to vysvětlit větší touhou po kariérním růstu, jedinci se soustředí více na sebe a na rodinu nezbývá tolik času, ale i demokratičností a právem těchto zemí. V těchto zemích je také lepší sociální zabezpečení, pokud se manželé rozvedou, nebude pro ně tak těžké začít samostatný život, například matky samoživitelky v těchto zemích mají daleko vyšší dávky. Nejnížší rozvodovost naopak připisujeme silně věřícím státům jako je Polsko, církev rozvody neuznává, nejsou zde tedy společnosti schvalovány jako u nás.

Graf 2: Úhrnná rozvodovost ve vybraných evropských zemích, 2002 (Francie, Itálie, Německo údaj za rok 2001) (ČSÚ, 2012)

2 Porozvodová péče o děti

Rozvod je zrušení manželství jakožto právního vztahu. „Lze rozlišit rozvod se zjišťováním příčin rozvratu manželství, a rozvod bez zjišťování příčin rozvratu manželství. V případě rozvodu se zjišťováním příčin rozvratu manželství soud manželství rozvede, pokud je manželství tak hluboce a trvale rozvráceno, že nelze očekávat obnovení manželského soužití. Rozvod bez zjišťování příčin rozvratu manželství se často nevhodně označuje jako „smluvený“ či „nesporný“ rozvod. Soud nezjišťuje příčiny rozvodu a manželství rozvede, pokud jsou splněny zákonem požadované podmínky. Mají-li manželé nezletilé dítě, které není plně svéprávné, soud manželství nerozvede, dokud nerozhodne o poměrech dítěte v době po rozvodu manželů“ (Zákon č. 89/2012 Sb.).

Rozvodem je manželství ukončeno, musí být však rozhodnuto, kdo bude pečovat o děti. Bohužel stále více zasahují do života dětí, cca 40% dětí narozených r. 1980 se před plnoletostí ocitne bez jednoho rodiče. Rodiče se mohou domluvit sami, kdo se o děti postará, nebo rozhodne soud, která možnost je pro dítě nejlepší. Existují tři možnosti: Svěření do péče jednoho rodičů, společná či střídavá péče (Zákon č. 89/2012 Sb.). Ale která možnost je pro dítě nejlepší? Děti nemají možnost se sami rozhodnout, ale od jejich 12let si musí soud vyslechnout jejich názor.

Formy porozvodové péče jsou pro tuto práci velice důležité, protože od nich se odvíjí dopady rozvodu na děti.

2.1 Následky výchovy bez otce?

V České republice bývá nejčastěji dítě svěřeno do péče jednoho z rodičů. Děti mívají od narození silné pouto k matce, cítí ji od prvních momentů v bříšku, ona bývá nejčastěji na rodičovské dovolené, vše je učí, tráví s nimi mnoho času a má s nimi užší vztah. Zřejmě proto bývá dítě nejčastěji svěřeno do péče matky. V dnešní době však přibývá otců, kteří chtějí nastoupit na rodičovskou dovolenou, či požadují mít děti ve své péči. Mají přece stejné právo na děti jako ženy a děti potřebují vzor obou rodičů.

„Statistika o porozvodovém uspořádání poměrů k dítěti pro Českou republiku uvádí, že v posledních 15 letech bylo přibližně 90% dětí svěřeno do výhradní péče matkám. Tento fakt vzbuzuje pozornost a může vést k otázce, zda skutečně nedochází k diskriminaci otců při rozhodování o výchově. Statistiky ohledně přidělování dětí do péče ale nenabízejí kromě této konečné bilance podrobnější čísla, která by odpovídala na otázku, kolik procent otců a matek

během rozvodu skutečně o svěření dítěte do výhradní péče žádá. Podle výpovědí oslovených soudců je hlavní příčinou „nerovného“ svěřování dětí do výhradní výchovy to, že o děti ve skutečnosti žádá jen malé procento otců“ (Hastrmanová, 2007 str. 1).

Po rozvodu děti tedy s jedním z rodičů dále žijí, s druhým se jejich vztah absolutně mění. Samozřejmě mají právo se s druhým rodičem (nejčastěji s otcem) scházet, zákon tuto možnost upravuje: Dle zákona musí rodič, který má dítě v péči druhému rodiči styk umožnit, dokonce ho na něj připravit (Zákon č. 89/2012 Sb.). V některých případech určuje i počet hodin a místo, ale tato setkání bývají strojená, druhý rodič není přítomný u každodenních problémů běžného života. Například pro děti v pubertě je těžké najít s rodičem nežijícím s nimi společnou řeč či program. Neztrácí rodič, který s dětmi po rozvodu nežije, postupně kontakt? Jaké může mít následky chybějící otcův vzor?

„Podle studie vědců britského Exeteru polovina dětí z rozvedených manželství nevidá pravidelně otce a čtvrtina dokonce neví, kde žije. Chlapci vyrůstají bez mužského prvku ve výchově a mají sklon k dravosti, přeceňování sexu a násilí – někdy dokonce ke skluzu mezi nevzdělavatelné jedince. Dívky pak mimo jiné mívají potíže se vztahem k mužské autoritě, mají výraznější poruchy sebehodnocení a také potíže najít si v dospělosti vhodného partnera“ (Bakalář, a další, 1996 str. 131). „Rostoucí počet rodin bez otce bývá označován za příčinu celého spektra sociálních problémů, od stoupající zločinnosti, až po hrozivý růst výdajů na sociální dávky. Manželství a otcovství byly až dosud ve všech kulturách vhodným prostředkem k usměrnění sexuální a agresivní energie mužů. Nedojde-li k tomuto usměrnění, lze očekávat vzestup kriminality a násilí“ (Giddens, 2000 str. 169).

Národní průzkum amerických domácností ukázal, že jeden z pěti rozvedených otců neviděl své děti v posledním roce a méně než polovina otců viděla své děti více než několikrát ročně. (University of Wisconsin, 1987-1988, 1992-1994, and 2001-2003.) A děti ve věku 12-16let (v době puberty) vídají svého otce pouze jednou za týden (Popenoe, 1996). Konec konců, počet dětí, které mají trvalý blízký vztah se svým otcem je mnohem vyšší u dospívajících, jejichž rodiče zůstali v manželství (48 procent) než u těch, jejichž rodiče se rozvedli (25 procent) (Scott, a další, 2007).

„David Blankenhorn ve své knize Amerika bez otců tvrdí, že společností s vysokým počtem rozvodů hrozí nejen nedostatek otců, ale i ztráta otcovské role jako takové. To má zhoubné sociální důsledky, protože mnohé děti dnes vyrůstají bez otcovské autority, k níž by

se mohli v případě potřeby obrátit.“ (Blankenhorn, 2000 str. 169) Jak poznamenal jeden z recenzentů Blankenhornovy knihy, „i táta, který přijde domů z otravné práce a posadí se k televizi s pivem v ruce, je lepší než žádný“. Ale je tomu opravdu tak? Otázka chybějících otců se překrývá s širším problémem účinků rozvodu na děti, interpretace dostupných údajů není ani zdaleka jednoznačná. Tentýž recenzent se koneckonců ptá: „Ale co když špatní otcové vychovávají špatné syny? Nemají někteří otcové na rodinu škodlivý vliv?“ (Giddens, 2000 str. 169)

Asi polovina dětí ve Švédsku se rodí neprovdaným matkám. Výzkumy provedené ve Švédsku nicméně nepotvrzují přítomnost sociálních problémů, které bývají s chybění otců spojovány. Naskytá se vysvětlení, že skutečnou příčinou kriminality (v USA nebo Velké Británii) a násilí je chudoba, ne rozpad rodiny. Ve Švédsku zaručují vydatné sociální dávky, že ani matka samoživitelka nesklouzne do bídy. (Giddens, 2000)

2.2 Lepší řešení? Společná, Střídavá péče

Jak bylo již zmíněno výše, děti bývají nejčastěji svěřeny do péče jednoho z rodičů, většinou matek. Ale jsou zde otcové, kteří chtěli dále a častěji než párkrát měsíčně, vidat své dítě. Na rozdíl od svěření do péče výhradně jednoho z rodičů se v případě **společné či střídavé péče** oba rodiče podílí na povinnostech, starostech ale i radostech s dítětem. Mají stejná práva i povinnosti.

„**Společnou výchovou** rozumíme situaci, kdy druhý rodič neztrácí po rozvodu právo rozhodovat o dítěti, i když dítě žije trvale pouze jedním s rodičů. To znamená, že soud nerozhodne o svěření dítěte do výchovy jednomu z rodičů, nestanovuje se výživné, ale poměry dítěte zůstanou stejné jako před rozvodem“ (Zákon č. 89/2012 Sb.). Tento druh výchovy je vhodný tehdy, pokud je dítě závislé a zvyklé na oba rodiče, kteří chtějí po rozvodu dále bydlet spolu v jednom domě či aspoň místě. Měli by být schopni se domluvit a mít stejné názory na výchovu. Každý s rodičů může vést svůj soukromí život, ale dále se chtějí oba starat o dítě a jsou schopni se spolu domluvit. Pokud se splní tyto podmínky, nebude mít společná péče na dítě negativní vliv a dokonce by byla tou nejlepší variantou. Bohužel tato péče není obvyklá, protože rodiče se většinou rozvádí z důvodu, že se nechtějí a nemohou shodnout. Většinou bývá také společná výchova jen dočasná, dokud si jeden z rodičů nenajde nové bydlení (Procházková, 2011).

Při **střídavé péči** se musí určit a dodržovat časové období, ve kterém je dítě u každého z rodičů. Nejčastější bývá 1 týden, někdy i měsíc. Důležité je, aby rodiče bydleli ve stejném městě a dítě pak mohlo navštěvovat stejnou školu, případně zájmové kroužky. Je výhodná z toho pohledu, že dítě kontakt s rodiči neztrácí, na druhou stranu vyrůstá ve dvou prostředích, nemá jeden domov, musí se stále balit a pohybovat se mezi dvěma různými okolími. Střídavá výchova je v České republice umožněna od roku 1998. Původní předpoklad byl, že půjde o variantu spíše výjimečnou, dnes se usiluje o to, aby byla určena jako první volba porozvodového uspořádání. Střídavá výchova má mnoho příznivců i odpůrců. Jedni ukazují na rovnoměrný rozvoj dítěte, které nepřijde ani o jednoho z rodičů a má u sebe neustále vzor jak mužský tak ženský. Druzí poukazují na špatný vliv neustálého stěhování, jež některé děti nesnášejí dobře, a tvrdí, že dítě potřebuje jeden domov a neustálými změnami se stává rozpolceným, neví čím je a kam patří. Mezi zastánce střídavé péče patří především otcové, kterým se nedaří získat dítě do své výhradní péče (Procházková, 2011).

Warshak se blíže zabývá podmínkami, za kterých může střídavá a společná péče fungovat.: Oba z rodičů jsou přesvědčeni, že ten druhý je pro dítě důležitý, oba z rodičů jsou přesvědčeni, že ten druhý je také dobrý rodič, rodiče žijí blízko sebe – v případě střídavé péče, děti navštěvují stejnou školu, věnují se shodným aktivitám, mají možnost stýkat se stejným okruhem přátel, děti chtějí takovou péči – souhlasí s ní (záleží na věku), rodiče jsou schopni po vzájemné dohodě plnit své finanční závazky, rodiče spolu kooperují, rodiče jsou flexibilní, rodiče mají slušnou úroveň komunikace, rodiče nezapojují děti do svých konfliktů. Pokud by tyto podmínky nebyly splněny, může se stát, že tato péče dětem spíš uškodí. Mohly by se stát prostředníkem pokračujícího konfliktu rodičů (Warshak, 1996). Bohužel tyto podmínky není pro spoustu rodičů lehké splnit. Pokud by se rodiče nedovedli domluvit a konflikty by pokračovali i po rozvodu, nebyly by střídavá a společná péče rozhodně lepším řešením pro dítě, protože by bylo i nadále svědky nepříjemných sporů rodičů.

3 Reakce dětí na rozvod

Reakce na rozvod jsou velice odlišné, záleží na průběhu rozvodu, na každém jedinci, přístupu a chování rodičů, věku dítěte a tak dále. Různé výzkumy se snažily shrnout časté jevy, které jsou pro období rozvodu typické. Většinou se setkáváme s negativními reakcemi dětí, které si do té doby myslely, že je vše v pořádku, nebo si prostě nepřipouštěly, že by se zrovna jim něco takového mohlo stát. Jsou zaskočeny, protože si nedovedou představit, jak vše bude dál. Mohou se objevit i pozitivní reakce, objevují se spíše v rodinách s nepříjemnými dlouhodobými konflikty, kde děti doufají v úlevu po rozvodu. Čekají, že po rozvodu bude doma konečně klidná a nekonfliktní atmosféra. Je otázkou, jestli ty nepříjemné konflikty zmizí? Záleží na rodičích, jak se sami s rozvodem srovnají a jak ho dítěti podají. Pokud některé rodiče shazují vinu jeden na druhého, dítě je zmatené a ztrácí veškeré jistoty. Najednou jim v domácnosti chybí jeden rodič a ony si nevědí s těmito pocity rady, mohou cítit úlevu i naštvaní. Například rodiče, který rodinu opustil, na jednu stranu nenávidí, na druhou se utápí ve stesku po něm a doufá v jeho návrat. Děti samy nedokážou často své emoce pochopit a potřebují proto blízké dospělé osoby, které jim trpělivě pomáhají vyrovnat se situací. Děti zažívají pocit ztráty, osamělosti, nejistoty, odmítnutí, selhání, jsou postiženy depresí. Projevují vztekem, za kterým schovávají zoufalství a smutek, nebo pocit, že o ně nikdo nemá zájem. Mezi další emoce, jež děti prožívají, patří pocit viny a nenávisti vůči sobě samým. Často si myslí, že jsou ony viníkem rozvodu jejich rodičů. Mnoho dětí přestane mít víru v dospělé, kteří je zradili a nebrali na ně ohled. Zažívají strach o sebe sama, je-li rozchod jejich rodičů nepřátelský a ony se cítí v ohrožení, a zároveň strach z opuštění a zapomnění nerezidenčním rodičem. V neposlední řadě se může objevit závist vůči úplným rodinám, které děti vnímají na rozdíl od té jejich idealisticky (Smith, 2004).

Reakce na rozvod a porozvodové uspořádání podle Teybera rozlišujeme na krátkodobé a dlouhodobé. Krátkodobé reakce znamenají prvotní reakci dítěte na rozvod rodičů a pomíjejí do jednoho roku od rozvodu. V prvním roce bývají děti vzteklé, podrážděné, s pocity viny, v depresi. Dlouhodobé reakce mohou trvat i déle než dva roky, dítě se s následky rozvodu může vyrovnávat velmi dlouho, někdy ovlivní celý jeho následující život. Dlouhodobé reakce jsou velmi odlišné v závislosti na tom, jakým způsobem rodiče reagují během a po rozvodu na chování dítěte. Nejpodstatnějším činitelem, který působí na dlouhodobou adaptaci a má na ni vliv, je kvantita sporů, které probíhají mezi rodiči za přítomnosti dítěte (Teyber, 2007). Bohužel, dopady rozvodu se nemusí projevit okamžitě, jak si mnozí rodiče myslí, mohou se

objevit i mnohem později, například v období dospívání či v chování v jejich vlastních intimních vztazích.

„Proč dítě rozvod rodičů tolik bolí? Protože bylo zvyklé na jistotu, která najednou není. Žilo v rodině, vyrůstalo v ní s oběma rodiči. Ve své podstatě mu bylo i jedno, zda tatínek přijde třeba až večer nebo v noci. Hlavně, že přišel. Měl doma své místo. Byla tam jeho postel, jeho kartáček na zuby, místo u stolu, bačkory v předsíni. Dítě to považovalo za samozřejmé. Mělo mámu a tátu. Mělo také zkušenost s tím, že táta někdy k mámě přišel, zastal se jí, objal ji, dal jí pusku. Dítě u rodičů vnímalo a vidělo pocit blízkosti a sounáležitosti. Pak, často nepozorovaně, přišla změna. Jistota se změnila v nejistotu. Pocit bezpečí v nebezpečí. Dítě neví, co bude, co se stane“ (Špaňhelová, 2011). Po rozvodu čeká děti spousta změn. Kde budou dále bydlet? S kterým z rodičů? Budeme dostatek peněz? Nový partner matky, nová partnerka otce. Rozvod a následující změny v rozpadlé rodině má na děti obrovský vliv. Ve velké míře záleží na rodičích, jak spolu vycházejí a jestli se dostatečně věnují svým dětem. Dítě potřebuje během rozvodu větší pozornost a péči než obvykle, bohužel rodiče mají dost svých problémů.

Wallersteinová popisuje šest fází, kterými si dítě musí projít a s čím se musí vyrovnat, aby se adaptovalo na rozvod rodičů: 1. sebeobviňování a porozumění faktorům, které způsobily rozdělení rodiny, 2. překonat pocit ztráty, 3. smířit se s trvalostí faktu rozvodu, 4. překonat hněv, 5. vrátit se k běžným úkolům ve škole a mezi vrstevníky, 6. Věřit a získat důvěru v budoucnost (Wallerstein, 1990).

Roku 1980 v Kalifornii byla prováděna studie 60rozvedených párů a jejich 131 dětí. Všechny děti prožívaly období rozvodu jako výraznou emocionální zátěž. Děti předškolního věku byly zmatené, vystrašené a měly tendenci klást vinu za rozvod samy sobě. Starší děti chápaly motivaci rodičů lépe, ale měli strach o svou budoucnost a dávaly najevo výrazný hněv. Po uplynutí pětiletého období autorky zjistily, že cca 2/3 dětí se víceméně úspěšně vyrovnává se situací doma. Zbývající 1/3 zůstala nespokojena se svým životem, podléhala depresím a pocitům osamělosti (Wallerstein, a další, 1980). Rozvod dětem obrátí svět vzhůru nohama, některé se přes něj dostanou díky své silné osobnosti rychle, jiní pomaleji, ale se s ním vyrovnávají celý život.

V studii z roku 1980 bylo studenty hodnoceno 125 životních událostí a zkušeností. Jako nejvíce stresující byla označena smrt jednoho z rodičů, poté smrt blízkého člena rodiny, 3. nejvíce stresující životní událostí byl rozvod rodičů (Dise-Lewis, 1988).

Holmes a Rahe nabízí podobnou kategorizaci míry zátěže (Holmes, a další, 1967), ale rozvod je zde dokonce na druhém místě.

Životní události podle míry psychické zátěže hodnotí na bodové škále 0 – 100 bodů:

Životní událost	Bodové vyjádření intenzity zátěže
Úmrtí partnera	100
Rozvod	73
Rozchod manželů	65
Úmrtí blízkého člena rodiny	63
Výkon trestu	63
Úraz nebo vážné onemocnění	53
Sňatek	50
Ztráta zaměstnání	47
Odchod do důchodu	45
Smíření manželů	45
Onemocnění člena rodiny	44
Těhotenství	40
...	...
Změna stravovacích návyků	15
Vánoce	12
Drobné porušení zákona	11

Reakce dětí podle věku

Reakce dětí na rozvod podle věkových kategorií (Wallerstein, 1988):

0 – 2 roky: nízká porodní váha, problémy s pohlavní identitou, vývojové opožďení.

3 – 5 let: Regrese v chování, výrazné změny nálad, strach z opuštění, poruchy v chování, zhoršení hygienických návyků, změna spánkového režimu, separační úzkost (u blízkých osob)

6 - 11 let: hněv a agresivita, pocity studu a viny, zhoršení školního prospěchu, psychosomatické poruchy

12 – 18 let: Nejistota, pocity osamělosti, pocity zklamání a selhání, delikvence, drogy, sexuální promiskuita, strach z budoucnosti, delikventní chování

Děti, které prožijí rozvod rodičů před dosažením 5let, bývají zejména citlivé na emoční konflikty v době odloučení rodičů. Často lpí na svých rodičích a vrátí se k pomočování a jinému chování charakteristickému pro mladší děti. Starší děti spíš odstupují od rodinného života a hledají intimitu jinde (Parliament of the Commonwealth of Australia, 1998). Několik studií a výzkumů z posledních let uvádí, že rozvod ve věku pěti až devíti let ohrožuje děti nejvíce. V této věkové skupině považuje dítě rodinu za celý svět a kvůli nečekaným a nepříjemným změnám, které s sebou rozvod nese, se nachází v náhlé nejistotě a se svými pocity si neví rady. Své rodiče dítě považuje za nejlepší lidi na světě, odejde-li jeden z nich, ztrácí svou dosavadní jistotu. To, co pro dítě do této doby bylo vším, nenávratně mizí (Smith, 2004). Podle Teybera prožívají děti rozvod nejhůře ve věku šesti až osmi let a zdá se, že chlapci ještě hůře než dívky. Dítě v tomto věku reaguje především smutkem a s ním spojenou, někdy až hodně častou a velmi nápadnou plačtivostí. Velmi se mu stýská po druhém rodiči, který s nimi najednou nežije. Má tendenci cítit vinu z odchodu tohoto rodiče z domu. Něco provedlo, a proto je rodič opustil, odmítl. Není hodné toho, aby jím mohlo být milováno. Chlapcům obzvláště intenzivně chybí otec, pokud je to on, který odešel z domova. Následkem je snížené sebehodnocení, deprese. Děti se hůře soustředí, zhoršují se ve škole. Jejich pozornost je zaměřena na odvrácení rozvodu a zachování rodiny pospolu (Teyber, 2007).

Britská národní dlouhodobá studie dětí narozených v roce 1958 dokonce zjistila, že děti, kterým bylo v době rozvodu rodičů sedm až 16 let, významný nárůst rizika psychopatologie (Chase-Lansdale, a další, 1995).

Teenageři (12-15let) reagují na rozvod jedním z těchto dvou způsobů: Pokusí se vyhnout dospívání a chtějí zůstat dítětem, nebo se naopak snaží rychle dospět (Kappelman, 1987). Další autoři dokonce tvrdí, že rozvod ve věku dospívajících souvisí s brzkou sexuální aktivitou, užíváním nebo závislostí na návykových látkách, nepřátelským chováním a depresemi. Tyto reakce jsou nejpravděpodobnější do 5let po rozvodu, s každým dalším rokem je pravděpodobnost takového chování o něco nižší. (Fergusson, a další, 1944). Heather Smithová toto chování vysvětluje: „Dospívající lidé jsou velmi zranitelní, protože se rmoutí stejně jako děti, ale současně už začínají chápat svět dospělých, neboť se sami považují za dospělé. Obávají se také, zda dokážou v budoucnosti navázat důvěrné vztahy a zda budou někdy šťastní“ (Smith, 2004 str. 45).

Matějček a Dytrych se k této problematice vyjádřili následovně: „Je fakt, že rodinným rozvratem a rozvodem je výrazně ohrožen zdravý vývoj osobnosti dítěte, které rozvrat v manželství rodičů prožívá. Jak ukázaly četné výzkumy, neexistuje věk, ve kterém by dítě rodinným rozvratem netrpělo. Jde pouze o to, že reakce dítěte v určitých obdobích vývoje jeho osobnosti je různá podle věku a také podle pohlaví“ (Matějček, a další, 2002 str. 40).

4 Výchovné a vzdělávací problémy

Rodina je primárním sociálním prostředím, zásadně ovlivňujícím rozvoj dětské psychiky. Selhání či rozpad rodiny může dítě významně poškodit. Dysfunkce rodiny má za následek změny v emočním prožívání, chování a ve školní práci dítěte. Tyto problémy jsou vhodným pedagogickým a psychoterapeutickým vedením řešitelné (Vágnerová, 2005). Rodina ukazuje dítěti model chování, které se v důsledku neznalosti jiných modelů dítěti jeví jako nejsprávnější. Pokud je vztah mezi rodiči a atmosféra v rodině pozitivní, dítě si ho příliš nevšímá. Je pro něj důležitý především klid a jistota. Teprve když nastanou problémy, registruje je a stává se neklidným a úzkostným z důvodu porušení dosavadní rovnováhy. Dítě ztrácí jistotu existence rodinného zázemí, což se u něj projevuje napětím, stresem, citovým strádáním. Pocit ohrožení a ztráta bezpečí v něm vyvolává pocit, že nemůže bezmezně věřit ničemu, když ho zklamala rodina, která byla jeho největší jistotou (Vágnerová, 2000). Dítě procházející rozvodovou situací je nějakým způsobem zatížené, znevýhodněné. Tento handicap má své důsledky, může dítě více či méně stigmatizovat. Psychosociální handicap je výsledkem narušení či rozpadu rodinného společenství. Mezi problémy vyplývající z narušeného vztahu rodičů se řadí problémy spojené s rozpadem manželství a problémy vyplývající z domácího násilí (Vágnerová, 2005).

Samozřejmě záleží na věku dítěte. Například pro dítě **předškolního věku** má stabilita rodinného zázemí obrovský význam, rozpad rodiny představuje specifickou psychosociální zátěž. Je silným zásahem do světa dítěte, který byl považován za bezpečný a jistý také proto, že jej dítě chápalo jako trvalý. Rozpad rodiny ovlivní postoj dítěte k jiným lidem i k sobě samému. Zpracování této zátěže je individuálně i specificky podmíněné, každé dítě reaguje na rozvod rodičů na úrovni svého uvažování a emoční zralosti. Předškolní dítě nemůže pochopit příčiny a následky rozvodu rodičů, protože na tento problém nahlíží egocentricky (Matějček, 1994). Myslí si, že jsou viníky této situace a otec odešel, protože se špatně chovali. Rozvod vede ke ztrátě jistot a pocitu bezpečí, děti se na sebe snaží jakýmkoliv způsobem upozornit, vymáhají pozornost (Vágnerová, 2005). Příslušnost k rodině je součástí identity **mladšího školáka**. Pro dítě je fakt, že patří do rodiny, samozřejmostí. Rodina funguje jako podpora jeho osobní prestiže, v tomto období dítěte uspokojuje většinu jeho potřeb, proto je pro něj tak důležitá. Školák začíná chápat mnohé rodičovské postoje a jejich motivaci, umí se lépe orientovat v rodinných vztazích. Při úvahách o rodině dokáže brát v potaz spoustu zkušeností, které s rodiči doposud získal. S dítětem školního věku se dá docela snadno domluvit, stává se

z něj stále více komunikativní partner. Otec i matka jsou pro dítě naprosto samozřejmou součástí rodiny a uspokojují celou řadu psychických potřeb školáka. Jsou zdrojem jistoty a bezpečí, ovlivňují uspokojování potřeby seberealizace, nasycují potřebu smysluplného učení a představují model pro budoucnost dítěte (Vágnerová, 2000). Pokud se tento model rozpadne, dítě přichází o tyto jistoty, proto se můžeme setkat s negativními dopady rozvodu. Děti v **pubertálním věku** se snaží najít své pravé já, je to pro ně těžké období a mohou se cítit ztraceni, hledají svou identitu a to zkoušením nových věcí. V tomto období jsou zranitelné a to obzvláště pokud doma nemají stabilní prostředí, pokud mají pocit, že je rodiče zradili nebo pokud jim nevěnují dostatek pozornosti, může se lehko stát, že tento teenager začne problémy řešit po svém. Výzkumy potvrzují, že dospívající děti z rozvedených rodin s větší pravděpodobností užívají drogy a alkohol. Začínají dříve se sexuálním životem, častěji kouří a zneužívají i jiné drogy. Jsou úzkostnější, sociálně méně průbojní, mají nižší sebevědomí (Kirby, 2002).

Rozvod oslabuje a někdy dokonce ničí rodinné vztahy, vztah mezi rodiči a dětmi, protože děti ztrácí důvěru. To často vede k destruktivnímu řešení konfliktů, k snížení sociálních kompetencí, k předčasnému začátku se sexuálním životem. Toto vše může pokračovat v jejich vlastních vztazích, problémy se společným soužitím, větší pravděpodobností rozvodu či menší touhou mít děti. Paul Amato, profesor sociologie na Pensylvánské státní univerzitě shrnuje: Rozvod vede k narušení vztahu mezi rodiči a dětmi, pokračujícím neshodám mezi bývalými manželi, ztrátou emoční podpory, ekonomickému strádání a nárůstu dalším negativních životních událostí (Amato, 2000).

Mezi typické výchovné problémy patří: Problémové chování, užívání návykových látek- alkohol a jiné drogy, páčání trestných činů či přestupů, předčasný sexuální život, promiskuitní život, útky z domova, agresivita, šikana.

Mezi typické problémy ve vzdělávání patří: Záškoláctví, zhoršený školní prospěch, nedokončení studia

Přehledné členění kategorií problémových projevů uvádí : (Vágnerová, 2005)

Problémy v oblasti školního prospěchu – žák má horší výsledky ve školním prospěchu, než by bylo možné očekávat vzhledem k jeho intelektu. Horší výsledky jsou buď dílčí, nebo celkové.

Problémy v oblasti chování – žák je nápadný svým chováním, liší se ve svých projevech od ostatních nebo přímo narušuje školní normy.

Problémy v oblasti citového prožívání – jde o dítě nápadně úzkostné, bázlivé, citově labilní. I když tato odchylka přímo nenarušuje školské normy a tudíž nemá její existence vazbu k negativnímu, či dokonce morálně odsuzujícímu postoji učitele, může ovšem upoutávat pozornost a ovlivňovat školní výkon žáka. U dětí z rozvedených rodin jsou problémy v oblasti citového prožívání velmi časté a výrazné, ovlivňují chování i školní úspěšnost dětí, proto je zde také uvádím.

4.1 Psychická pohoda

Každý rozvod je náročná, stresující situace, se kterou se někteří neumí vyrovnat, cítí se bezmocní, oslabuje psychickou stabilitu mnoha dětí (Hill, 1993). Řada psychologických výsledků ukazuje, že rozvody rodičů vedou ke zranitelnosti některých a k přizpůsobivosti zase u jiných dětí. Asociální chování klesá u dětí po zániku manželství rodin, které byly již před rozvodem vysoce dysfunkční. Nicméně, u dětí, jejichž rodiče se rozvedou, se objevuje větší úzkost, deprese, asociální chování než děti z úplných rodin (Strohschein, 2005). Rozvod může také přispět k poruchám nálady, bipolárním poruchám, dysthymii (mírná chronická deprese), depresi a post-traumatickému stresu (Afifi, a další, 2009). Děti z rozvedených rodin mají více emocionálních problémů, negativních pocitů a méně psychické pohody (Churchill, a další, 2012).

Počet dětí, které prožily rozvod, není malý a v blízké budoucnosti nižší nebude. Vědci zkoumají důsledky spojené s rozpadem rodiny. Současné úvahy jsou především zaměřeny na rodinné změny v oblasti financí, zhoršení vztahů mezi rodiči a dětmi, množství konfliktů mezi rodiči. Méně studií však upozorňuje na změnu, která nastává v psychosociální pohodě dítěte. Daniel Potter zkoumal roli psychosociální pohody v době rozvodu v souvislosti s úspěšností dětí, použil data z dlouhodobé studie raného dětství v mateřských školách. Výsledky naznačují, že rozvod je spojený se sníženou psychosociální pohodou dětí, která může být jednou z příčin horších školních výsledků. Potter zjistil, že rozvod působící negativně na psychickou pohodu dětí souvisí s horšími výsledky z matematiky a čtení (Potter, 2010). Krom toho psychické následky jsou dlouhodobé.

4.2 Školní úspěšnost

Jakákoliv zátěžová, stresující situace může změnit chod běžného život a rozvod mezi ně určitě patří. Doma může být často neklidné a pro učení nevhodné prostředí, ve škole mohou děti mít problém soustředit se. Není se čemu divit, že na školu děti nemají pomyšlení, v této situaci jim připadá nedůležitá. Učitelé nemohou vědět, proč se dítě chová jinak, jaké problémy za změnami pozornosti stojí. Rodiče, kteří se zaobírají svými problémy, nemusí změnu ve školním prospěchu ihned zaregistrovat. Pokud se situace neřeší, hrozí, že dítě ztratí motivaci. Motivace je velice důležitý činitel pro proces vzdělávání, pokud ji nemáme, klesá i školní výkon. Existuje spousta studií, které potvrzují, že děti z rozvedených rodin mají nižší motivaci ke studiu, tudíž ve škole horší prospěch. Pokud je dítě ve škole neúspěšné, může se snížit jeho sebehodnocení a dítě začne školu odmítat. Školné úspěšnost ale také ovlivňuje postavení žáka v třídním kolektivu. Dostává se tak do začarovaného kruhu, ze kterého není lehké se vymanit. Pro jiné však může být škola bezpečným útočištěm, kde přicházejí na jiné myšlenky, díky nimž se odpoutávají od domácích starostí (Smith, 2004).

Touto problematikou se zabývá mnoho autorů, kteří vliv rozvodu na změnu chování a prospěchu jen potvrzují. M. Vágnerová poukazuje především na možné změny v této problematické situaci: Fungující rodina od dítěte očekává přijatelné školní výsledky, avšak v situaci, kdy se rodiče soustředí více na své partnerské a rodinné problémy, jejich zájem o dobrý školní prospěch upadá. Dítě tím ztrácí motivaci ke školní práci a tak dochází k náhlému zhoršení školního prospěchu (Vágnerová, 2005). V důsledku domácího neklidu a stresu, ve kterém se dítě nachází, je ve škole méně koncentrované a to vede ke změně jeho výkonu. Dítě více přemýšlí o jiných problémech, které jsou v té chvíli pro něj důležitější. Negativní postoj rodičů ke zhoršenému prospěchu může způsobit u dítěte ztrátu motivace a dřívější zájem o školu. Mnohdy se mění i chování dítěte, projevuje se nadměrnou provokací a ignorací požadavků učitele. Děti z rozvedených rodin vnímají učitelé jako méně ambiciózní a pečlivé, emocionálnější, podrážděné a úzkostné (Matějček, 1994).

Norský výzkum zjistil, že u dětí, které zažívají rozvod v raném věku, jsou pravděpodobnější horší výsledky ve vzdělávání. Vliv rozvodu na prospěch dítěte je nejsilnější, když je dítě při rozvodu mladší (Steele, a další, 2009). Americká studie naopak zjistila, že ti, kteří zažili rozvod ve vyšším věku (mezi šestou až desátou třídou v USA) mají vyšší pravděpodobnost dostat špatné známky než děti, které prožily rozvod ve věku mateřské školky až prvním stupněm základní školy (Lansford, 2006).

Většina autorů dopad rozvodu ve školním prostředí shrnuje podobně, například Matějček potvrzuje, že děti mohou na rozvod reagovat různými projevy a v různé míře: ztrácejí motivaci ke školní práci, zabývají se pro ně právě teď důležitými záležitostmi jako je ztráta jistot. Rodiče, kteří dříve vyžadovali od dítěte dobrý školní prospěch, mají nyní spoustu svých problémů a otázku známek a chování dítěte ve škole přesouvají z předních rodinných diskuzí do pozadí nebo je ani neřeší. Dlouhodobý stres u dětí je příčinou zhoršení školního prospěchu, narušení koncentrace, ztráty motivace i změny výkonu (Matějček, a další, 1994). Dalším ze základních problémů dětí ve škole je poškození sebedůvěry a ztráta schopnosti najít si kamarády- mohou se stát i obětí šikany (Smith, 2004). Špaňhelová tuto situaci specifikuje a vysvětluje: „Dítě může být méně komunikativní, může se stydět před kamarády, stranit se jich a utrhovat se na ně. Pro spolužáky mohou být tyto nezvyklé projevy nejasné, nedokážou pomoci a dítě tak zůstává ve své nesnadné situaci samotné“ (Špaňhelová, 2008).

V kapitole „Porozvodová péče o děti“ jsme se věnovali dopadu výchovy bez mužského vzoru. Teyber popisuje porozvodové prostředí dítěte bez přítomnosti otce a dopad na vzdělávání. Tyto děti mívají ve škole horší prospěch, nedosahují optimálních výsledků ve výkonových i standardizovaných inteligenčních testech. Chlapci se zhoršují v matematice a přírodovědných předmětech. Nezřídka u dětí dochází k dětské depresi, přestávají věřit ve své schopnosti a hodnotí se negativně, nemají sílu připravovat se do školy, zhoršuje se jejich prospěch. Často opomíjejí i domácí přípravu a snižuje se jejich zájem o dříve preferované činnosti a hry. Děti předpokládají nezdár ve všech oblastech, i v té školní (Teyber, 2007) .

- Děti z rozvedených rodin chodí za školu o 60% více. Vypadá to, že dívky jsou zasaženy těmito problémy ještě více než chlapci (Ham, 2003).
- Děti, které si prošly rozvodem nebo odloučením svých rodičů mají menší šance dokončit střední školu (Furstenberg, a další, 1994).
- Australská studie (v letech 1940-90) zjistila, že děti z rozvedených rodin mají o 26 procent větší pravděpodobnost, že nedokončí střední školu než děti vychovávané v nerozvedených rodinách. Nicméně většina jich školu dokončí (73 %) (Evans, a další, 2001).
- Většina rozvedených otců nepodporuje své děti v dalším studiu (Wallerstein, a další, 1998).
- Nový sňatek nezmiří dopady rozvodu na děti a jejich dosažené vzdělání (Evans, a další, 2001).

- Děti, které byly vystavené jednostrannému rozvodu, dosahují nižšího vzdělání. Netouží tolik po vzdělání a mají horší výsledky testů, které byly dělány v době rozvratu manželství rodičů. Studenti středních amerických škol z úplných rodin měli o 11% lepší průměr známek (Jeynes, 2000).
- Mládež žijící ve společné domácnosti s nevlastním otcem/matkou nebo pouze s jedním rodičem po rozvodu mají nižší očekávání ohledně studia na vysoké škole (Mirowsky, a další, 1999).
- V projektu Vlivy rozvodu státní Univerzity v Kentu, bylo zkoumáno 699 žáků základní školy. Děti z rozvedených rodin byly horší v čtení, pravopisu, matematice a také častěji propadaly. Výsledkem výzkumu je tedy závěr, že mládež a děti trpí dlouhodobými negativními dopady rozvodu (Guidubaldi, a další, 1987).

Podle výzkumů ale nepůsobí vliv na vzdělávání pouze v období rozvodu. Rozvod snižuje u dětí schopnost učit se a celkové dosažené vzdělání (Churchill, a další, 2012). Důsledkem nižší kvalifikace mívají hůře placené zaměstnání, nižší pravděpodobnost udržení si stálého pracovního místa, to znamená nižší příjem, méně úspor a častější ekonomické potíže (Amato, 1999). Rozvody tedy ovlivňují školní prospěch a tím i celkovou úspěšnost v životě. Další longitudinální studie, která zahrnovala velký vzorek dětí v Anglii, konstatovala, že rodičovský rozvod předchází zvýšené riziko psychosociálních problémů v dospělosti. Větší riziko těchto problémů přetrvávalo, i když byl odstíněn vliv problémů s chováním a školním prospěchem měřenými před rozvodem. To naznačuje, že negativní vliv rozvodu nelze přičíst okolnostem, které rozvod předcházejí, jako je manželský konflikt či ekonomické obtíže (Chase-Lansdale, a další, 1995).

Děti reagují různorodě na rozvod svých rodičů, vždy záleží na okolnostech, jako jsou věk dítěte či míra konfliktu v rodině. Nicméně, rozvod negativně souvisí s úspěšností dětí (Amato, 1991). Rozsáhlá finská studie zjistila, že děti rozvedených rodičů ve svých 22 letech ztratili více zaměstnání, synové byli více konfliktní s učiteli a dcery měly celkové více problémů v mezilidských vztazích (Aro, a další, 1992).

4.3 Problémy s chováním

Problémové chování je chování, jímž se jedinec odlišuje ve svých projevech od ostatních nebo přímo narušuje školní normy. Hodnocení určitého dítěte jako problémového bývá mnohdy spojeno s obdobným hodnocením jeho rodiny. Jako problematická bývá

označována rodina, která v případě školních obtíží s dítětem, nejeví potřebnou ochotu spolupracovat s učitelem na nápravě (Vágnerová, 2005).

Typologii problémového chování žáka vytvořili například Augerová a Boucharlat (Auger, a další, 2005) kteří vycházejí jednak z vlastních výchovných zkušeností, ale také ze zkušeností mnohých dalších vyučujících. Za problémové jsou podle nich považovány dva typy žáků:

- I. Žáci, kteří vyrušují při hodině: neklidní žáci (nedokáží se soustředit), konfliktní žáci (mívají spory se svým okolím), provokující žáci, agresivní žáci (agresivita a násilné sklony se u nich projevují většinou jako odezva na poznámku nebo příkaz)
- II. Žáci, kteří odmítají spolupracovat při vyučování- plnit zadání, odpovídat na otázky, vypracovat cvičení...

Příčinou nevhodného, nežádoucího chování ve škole může být jednoduše touha po pozornosti. Tyto projevy chování jsou typické pro děti, kterým rodiče nevěnují dostatečnou pozornost, což je v době rozvodového řízení běžné, jelikož se rodiče věnují svým problémům. Dítě si takto dobývá pozornost v rodině, má vyzkoušeno, že si ho rodiče zaručeně všimnou a věnují mu pozornost (třeba i negativní – kárají ho), dítě pak opakuje toto chování ve škole. Správně předpokládá, že i pedagog (či jiná autorita) nenechá jeho chování bez povšimnutí. Touha po pozornosti („volání o pomoc“) bývá příčinou velkého procenta nevhodného chování žáků, zvláště v mladším školním věku. Pokud příčina není včas odstraněna, dochází k fixování těchto vzorců chování, které jsou ve starším školním věku jen obtížně korigovány a eliminovány.

Děti z rozvedených rodin se ve škole projevují méně svědomitě, emočně labilněji, dráždivěji, úzkostněji a to vede k menší oblibě v kolektivu. K reakcím dítěte patří i zhoršené chování, provokace a nerespektování autority učitele (Vágnerová, 2005). Průzkum r. 1996 zjistil, že rozvod byl spojen s vyšším výskytem několika duševních zdravotních problémů u dětí: deprese, odstup od přátel a rodiny, **agresivita**, **impulzivnost** nebo hyperaktivní chování, rušivé chování nebo nespoluúčast při vyučujících hodinách (Popenoe, 1996).

Rozvod **snižuje schopnost dětí řešit konflikty**. Rozdíl mezi manželskými páry, které zůstanou spolu a které končí rozvodem, spočívá především v schopnosti zvládat manželské konflikty a přistoupit k dohodě. Takovéto modelové chování rodičů výrazně snižuje schopnost udržet stabilní manželství jejich dětem. Nicméně některé děti mohou naopak

reagovat tím, že zdvojnásobí své úsilí, aby zajistily stabilitu ve svém vztahu. Například, ve srovnání se studenty z úplných rodin, vysokoškoláci z rozvedených rodin používají násilí častěji k řešení konfliktů a je více pravděpodobné, že budou **agresivní a fyzicky násilní** vůči svému okolí (Notebaert, a další, 1993). Studie z roku 1985, která sledovala po dobu 6let jeden tisíc rodin s dětmi ve věku šest až 18let, ukazuje, že děti žijící v nerozvedených manželských rodinách vykazují nižší kriminalitu, zatímco u dětí s nevlastními otci bylo více pravděpodobné problematické chování (Langer, a další, 1985). Train toto chování vysvětluje: Rozvod rodičů má zásadní vliv na chování a citový vývoj dítěte. Dítě rozvedených rodičů bezpochyby prožívá určité problémy. Děti bývají vystavovány nejenom bouřlivým hádkám a vzrušeným emocím, ale těžkosti se jich mohou dotýkat přímo, protože rodiče, kteří spolu během rozvodu válčí, se mohou o své děti starat méně či dokonce vůbec. Děti, které chápou situaci, mohou rodiče v jejich chování napodobovat a začnou být nepřátelské a agresivní (Train, 2001).

Většina studií porovnává děti z rozvedených a nerozvedených rodin. Amato a Keith (Amato, 1991) ve své analýze studií došli k závěru, že 70% studií zjistilo celkově nižší prosperitu dětí, jejichž rodiče se rozvedli než těch, jejichž se nerozvedli. Největší rozdíly byly **v problémovém chování a v úrovni sociální adaptace**. V aktualizované analýze (Amato, 2001) bylo zjištěno, že ke stejnému závěru sice došlo 88% studií, ale pouze u 42% byla nalezena významná velikost účinku. Musím ale připomenout, že některé z těchto studií jsou dělány před 20, 30lety, kdy nebyl rozvod běžnou událostí a problematika rozvodů se neustále mění.

4.4 Delikventní chování

V třetí kapitole jsem již zmínila možné problémy a následky výchovy bez otců. Spousta výzkumů potvrzuje, že zde může jít o příčinu spousty sociálních problémů, ke kterým patří právě zločinnost.

Robert Sampson (profesor sociologie na Universitě v Chicagu) prohlásil, po prozkoumání 171 měst ve Spojených státech s populací více než 100 000 obyvatel, že výše rozvodovosti předpovídá míru loupeží v dané oblasti, bez ohledu na ekonomické a rasové poměry. Zjistil, že nižší míra rozvodovosti je známkou vyšší formální a neformální sociální kontroly (Sampson, 1987). V roce 1994 ve Wisconsinu uvedli, že uvěznění mladiství delikventi pochází 12krát více z rozvedených rodin (Wisconsin Department of Health and Social Services, 1994). V britské longitudinální studii mužů ve věku 8 až 32let, David

Farrington, profesor kriminologie na univerzitě v Cambridge, zjistil, že prožití rozvodu rodičů do deseti let dítěte, bývá významným prediktorem delikvence mládeže a kriminality dospělých (Farrington, 1990). S větší pravděpodobností se tedy dopustí kriminálního činu a jsou trestáni odnětím svobody (Hetherington, 2003). Děti rozvedených rodičů se výrazně častěji, než děti z úplných rodin, dopouští delikventního chování ve věku 15let to bez ohledu na to, kdy se rodiče rozváděli (Pakiz, a další, 1990).

Jiná studie ale zjistila, že pokud se matka i otec zapojují do výchovy, jejich synové nevykazují více delikventního chování než synové z úplných rodin (Langer, a další, 1985). Opět tedy záleží na rodičích, jakou podporou pro děti dokáží být i po rozvodu. Pokud se dále věnují svým dětem, jsou jim oporou, nezanedbávají výchovu, například se nehádají před dětmi, které tudíž nemusí opouštět domov a trávit volný čas jinde, jsou dopady rozvodu minimální. (podrobněji v kapitole: Jak zmírnit negativní dopady rozvodu na děti)

4.5 Dřívější odchod z domova

Pokud děti doma zažívají neklid, jsou obětmi hádek, křiku rodičů, nechtějí dále v tomto prostředí být. Chtějí začít svůj život, aby si dokázali, že vše zvládnou lépe, nebo možná z důvodu, aby denně neměli před očima špatné vzpomínky? Chtějí na sebe jen upoutat pozornost? Doufají, že jinde budou šťastnější? Útěk je běžná lidská reakce na stres, často se domníváme, že když odněkud utečeme, problémy zmizí, ale před tím čím jsme, co tvoří naše já, před našimi vzpomínkami utéci nemůžeme.

Děti rozvedených rodičů se odstěhují dříve a dále než děti z úplných rodin, důvodem je menší soudržnost rodiny a chybějící takzvaná rodinná pohoda či harmonie. Čím větší je nespokojenost a neštěstí v manželství jejich rodičů, tím dříve opouští domov, aby žili samostatně nebo se vdali/oženili. Některé děti, které prožívají rozvrat rodiny v dospívání (nejsou plnoletí) doslova utíkají z domova. Navíc, ve srovnání s dětmi z úplných rodin, mají děti s nevlastním rodičem o 70% vyšší pravděpodobnost, že se vrátí domů. Protože na své osamostatnění nebyly připraveny a zatím svou samostatnost nezvládají. Děti s nevlastními rodiči utíkají z domova o 20% více a v nižším věku. Podle Frances a Calvina Goldscheider, mladiství, kteří "získali" nevlastního rodiče v adolescenci mají o 100% větší šance opustit domov z důvodu vlastního sňatku (Goldscheider, a další, 1998). Sama mohu potvrdit tuto zkušenost ze svého okolí. Děti z rozvedených rodin se mnohdy doma necítí dobře a snaží se domov opustit či v něm trávit nejméně času. Někdy však mají velice silné pouto k matce,

která je sama vychovala, cítí se ji být zavázání, snaží se ji pomáhat a domov opustit nedokáží. Opět záleží na konkrétním jedinci a okolnostech rozvodu.

4.6 Předčasný sex

Po rozvodu rodičů se postoje dětí k sexualitě a sexuálnímu chování mění: Mnohem více schvalují předmanželský sex, soužití a rozvod, souhlas s manželstvím a rozením dětí klesá. Většinou se domnívají, že není důležité mít děti v manželství a je zde větší pravděpodobnost, že dítě mimo manželství mít budou, to platí i bez ohledu na socioekonomický status (Jeynes, 2001). Začínají dříve svůj sexuální život. Americké (Hetherington, a další, 1985) a britské (Kiernan, 1992) studie opakovaně potvrdily, že dcery rozvedených rodičů schvalují předmanželský sex a sexuální aktivity u teenagerů. Například dlouhodobá studie mládeže uvedla, že afroamerické dívky mají o 42% nižší pravděpodobnost pohlavního styku před 18lety, pokud v jejich rodině stále žije biologický otec. Ale naopak pokud je v domácnosti přítomen nevlastní otec, pravděpodobnost je o 72% vyšší - v průzkumu se jedná o latinoamerické dívky (Day, 1992).

Kromě zvýšené pravděpodobnosti, že dívky z rozvedených rodin budou dříve sexuálně aktivní, mají více sexuálních partnerů a žijí riskantním sexuálním životem. Srovnávací studie Nového Zélandu a Spojených států amerických zjistily, že čím dříve otec opustí domov, tím je vyšší riziko rané sexuální aktivity a těhotenství jeho dcery. Ve Spojených státech studie ukázala, že dívky, kterým odešel otec před dovršením jejich pěti let, mají osmkrát vyšší pravděpodobnost, že otěhotní v adolescenci, než dívky, které mají stále svého otce žijícího s nimi (Ellis, a další, 2009). Synové rozvedených rodičů začínají dříve svůj sexuální život, vedou riskantní sexuální život s velkými šancemi chytit pohlavně přenosné choroby. Tito dospívající mají více sexuálních partnerů, vztahů než dospívající chlapci z úplných rodin (Spruijt, a další, 2005). Vliv rozvodu na sexuální chování pokračuje i v dospělosti: Tito dospělí se více zapojují do krátkých sexuálních aférek, vystřídají více sexuálních partnerů. (Jónsson, a další, 2000).

Ztráta panenství/panictví u teenagerů souvisí s manželstvím a vztahy jejich rodičů. U dívek, kterým se rodiče rozvedli již v dětství, je více pravděpodobné, že budou mít nemanželské dítě jako mladistvé. Chlapci mají větší pravděpodobnost, že se stanou mladiství otcové (Cherlin, a další, 1995). Výzkumný institut Manželství a náboženství zkoumal zahájení sexuálního života u dětí ve 14letech a dříve podle struktury rodiny: 12% dětí z úplných rodin, 35% dětí z rodin s pouze jedním rodičem, 25% dětí žijících s jedním

rozvedeným rodičem, 24% dětí z rodiny s nevlastním rodičem (Talkington, 1997). Bohužel se mi podobné studie pro Českou republiku nepodařilo najít, ale tato tvrzení potvrzují americké, australské i skandinávské výzkumy.

Proč má rodina takový vliv na sexuální život dětí? Každá změna v rodině během dospívání (od rozvodu k manželství nebo novému nevlastnímu rodiči) zvyšuje riziko zahájení pohlavního života (Teachman, a další, 2003). Po rozvodu musí většina matek pracovat na plný úvazek. Kombinace rozvodu a plně pracující matky vede k nejvyšší úrovni sexuální aktivity u teenagerů. Rozvod vede k nad průměrným počtem sexuálních partnerů pro děti rozvodu jako dospělí (Billy, 1995). Za problémy tedy může být nedostatečná pozornost rodičů či nepřítomnost otce.

4.7 Užívání návykových látek

„Mohou rodiče ovlivnit to, jestli budou jejich děti pít alkohol a brát drogy? Tým zahraničních odborníků prokázal, že rodiče podstatně ovlivňují to, zda budou jejich děti kouřit, pít nebo zneužívat jiné návykové látky. Jako zvláště důležité se ukázaly následující činitele: Dostatečně silná vazba dítěte na rodinu měřitelná časem, který tráví rodiče s dítětem. Jasná a důsledně prosazovaná rodinná pravidla, přiměřený dohled a přiměřené prosazování kázně. Schopnost konstruktivně řešit rodinné problémy. Zjistilo se, že dospívající ve věku 18 let, na které rodiče přiměřeně nedohlíželi, měli 2x častěji zkušenost s nelegálními drogami. Zkušenost s nelegálními drogami byla také častější v rodinách, kde se důsledně neprosazovala pravidla (15 % oproti 6 %). U dospívajících ve věku 15 let, s nimiž rodiče trávili málo času, byla zkušenost s nelegálními drogami 3x častější. V rodinách, kde se nedařilo zvládat konflikty, se u dětí častěji vyskytovala zkušenost s nelegálními drogami (15 % oproti 6 %)“ (Prim. MUDr. Karel Nešpor, 2004). Tyto důležité činitele bývají právě často rozvodem ovlivněny, vztah dítěte a rodiče se rozvodem mění, rodiče se soustředí víc na své problémy a nemají na děti dostatek času, děti ztrácí jistotu, v období puberty hledají své pravé já a mohou mít sklon k zkoušení různých návykových látek.

Dlouhodobé studie potvrdily, že rodičovský rozvod zvyšuje pravděpodobnost užívání tabáku, konzumaci alkoholu, nárazového pití, užívání marihuany a nelegálních drog mládeží (Needle, a další, 1990). Muži, kteří zažili rozvod rodičů mezi 7až 16lety budou s větší pravděpodobností kuřáci v dospělosti. Ženy, které prožili rodičovský rozvod ve věku 7 až 16 let (ale ne později) častěji kouří a hodně pijí alkohol (Furstenberg, a další, 1994). Jedna

z dlouhodobých studií ukázala, že u dětí z rozpadajících se rodin se objevilo více psychických problémů, problémů s chováním a s užíváním drog než u dětí z úplných rodin (Sun, 2001).

5 Jak zmírnit negativní dopady rozvodu?

Dlouhou dobu doufáme, že se naše problémy dají vyřešit, ale pak přijde rozvod. Stalo se to a my se s tím musíme smířit. Musíme to oznámit rodině: „Jak to jen řeknu dětem? Celá rodina se bude vyptávat...pak nás čeká soud, majetkové řízení, rozhodnutí o péči o děti! Pane bože co bude s dětmi? Zvládnou to, přijmou nebo mě začnou nenávidět?“ Rozvod je pro rodiče těžkou nežádoucí událostí, se kterou se musí vyrovnat. Každý z nás reagujeme na náročné stresující události jinak. Někteří bohužel tuto situaci těžko zvládají a reagují nevhodně, například hádkami, agresivním chováním, pitím alkoholu, používáním dětí jako prostředníků. Děti bývají často svědky těchto událostí, a pokud nejsou již dostatečně silnými samostatnými osobnostmi, cítí se ohroženy, ztrácí pocit bezpečí a jistoty domova, rituály, na které byly zvyklé, se vytrácejí a domov není, jako býval. Nemyslím si, že rozvod jako takový je příčinou řetězce negativních dopadů na děti. Největší riziko rozvodů vidím v přebírání vzorců chování. Každý si ze své rodiny odnášíme spoustu rituálů, tradic, zvyků, ale i vzorců chování, které si nechceme připustit, učíme se dobrým i špatným zvykům a vzorům. Nejhorší tedy je, pokud dítě vyrůstá v dlouhodobě nevhodném prostředí, v tomto případě plném hádek a nenávisti rodičů. Musí být velice těžké se z takového prostředí vymanit a učit se žít jinak.

Mít fungující rodinu dává pocit sounáležitosti, pocit, že vás má někdo rád, jistoty. Když se nám tohle vše dostává, máme zdravé sebevědomí, cítíme oporu a tak umíme řešit problémy. Pokud bude mít dítě po rozvodu stále oba rodiče, kteří ho budou podporovat a milovat, negativní dopady budou minimalizovány. Pokud dítě vidí po více generací, případně i vzory rozvodu v okolí. Situace je ještě horší, nejspíš se nebude umět v budoucnu jako dospělí reagovat jinak. Samozřejmě není pravidlem, pokud je dítě z rozvedené rodiny, bude z rozvedené také. Ale pokud dítě od malička vidí svou rodinu: všichni na sebe křičí, matka utíká ze vztahu do vztahu, prarodiče spolu nežijí, tato realita mu jednoduše připadá normální a reálná. Některé děti jsou naopak snaživější, chtějí svým rodičům a sobě dokázat, že oni jsou jiní, neopakují chyby rodičů a žijí jinak, jde o individuálního jedince.

Pro rozvádějící se rodiče je nejhorší doba při rozvodu, poté se se situací ustálí a oni se postupně smiřují. Bohužel u dětí tomu tak není, ty mohou mít problémy v dalších třech desetiletích jejich života. Například, australské parlamentní studie sledovaly děti, jejichž rodiče se rozvedli v roce 1946 a testovaly je o dvě a tři desetiletí později. Dokonce 30 let po rozvodu negativní dlouhodobé důsledky stále zřetelně ovlivňovaly rodinný příjem, zdraví a chování mnoha již dospělých dětí. (Parliament of the Commonwealth of Australia, 1998)

Musím ovšem připomenout, že rozvod byl roku 1946 a od té doby se postavení rozvedených velice změnilo.

Dítě není viníkem rozvodu, proto by měla tato situace zasahovat nejmenším možným podílem do jeho života. Pro děti je velice těžké vidět své rodiče při hádkách křičet, plakat apod. Celá situace by bylo mnohem schůdnější, kdyby viděly rodiče, kteří se spolu dokáží slušně domluvit. Bohužel při rozvodovém řízení, kdy se řeší majetek, péče o děti, to není mnohdy jednoduché. Nemálo se dokonce stává, že rodiče s dětmi manipulují, snaží se je převést na svoji stranu a „očkovat“ proti druhému rodiči. Na dítě to má samozřejmě ten nejhorší vliv, je zmatené a ztrácí důvěru, proto by rodiče měli jednat bez přítomnosti dětí. Nejdůležitější je stálá podpora obou a to i po rozvodu. Pokud rozvod nebude dlouhodobou zátěžovou situací a pro dítě tu budou stále oba milující rodiče, má větší šance se se vším vyrovnat. Dětská psycholožka PhDr. Ilona Špaňhelová radí: „Pokud je to možné, především s dítětem mluvte. Jako největší chybu vnímám, když rodiče už udělají určité kroky k rozchodu, a dítěti nic neřeknou. Snad mají obavu, jak by reagovalo. Snad ho chtějí chránit. Je to ale kontraproduktivní, dítě není slepé ani hluché. V některých chvílích se může stát, že je rodič zaplaven výčitkami a pocitem, že dítě zklamal, že nenaplnil svoji rodičovskou roli. Začne se dítěti vyhýbat. Opak je vhodnější. Stejně jako to, že před dítětem přiznáte pravdu a ujistíte ho, že mu budete v jiné podobě a v jiných časech, ale stále k dispozici. Vaše rodičovská láska a role nikdy neskončí. Nepřehazujte odpovědnost na dítě a nedělejte si z něho prostředníka. Rodiče ať si řeší své potíže sami mezi sebou. Dítě není ten, kdo má vzkazovat, co chce jeden druhému říct“ (Špaňhelová, 2011).

Dítě by mělo mít jistoty a vzory v obou rodičích. Rodiče by se neměli před dítětem navzájem pomlouvat a shazovat. Protože takovým chováním ohrožují sebevědomí dítěte (Matějček, a další, 2002). Na základě výpovědí dětí z rozvedených rodin byla uskutečněna retrospektivní studie. Tyto děti již ve své dospělosti vzpomínaly, jak jim rodiče oznamovali, že se rozvádí. Měly popsat, jak by tato sdělení měla ideálně probíhat. Výsledky studie: Rodiče by měli toto rozhodnutí sdělovat společně, spolupracovat spolu bez konfliktů a shazování druhého, aby dětem dokázali, že i přes rozvod jsou stále fungujícími rodiči (Gumina, 2009).

Pokud se však výchovné problémy již objeví a rodiče se bojí, že sami problém nevyřeší, je zde možnost kontaktovat odborníky a specialisty. Rozvádějícím se manželům a jejich dětem mohou pomoci psychologové, psychiatři, lékaři, sociální pracovníci, speciální pedagogové atd. Všichni tito zmínění lidé mají snahu odkrýt a pochopit širokou škálu

determinant rozvodového procesu, jeho dopadu na psychiku partnerů i dětí, k poznání všech problémů, se kterými se musí partneři i děti během rozvodu i v porozvodovém období vyrovnat (Dytrych, a další, 1986). Při vážnějších problémech je zde kurátor pro děti a mládež- sociální pracovník orgánu sociálně právní ochrany dětí, je součástí sociálního odboru na jednotlivých městských částech. Kurátor spolupracuje s rodiči i dětmi, vede je, napomáhá v orientaci a výběru vhodných dalších pomocných organizací, přijímá oznámení o dětech v ohrožení a dětech, které páchají trestnou činnost (řeší problémy záškoláctví, útěků z domova, toxikomanie, alkoholismu a trestnou činnost, šikana mezi dětmi) (Magistrát města Brna, 2009).

ZÁVĚR

Někteří jedinci se s touto situací dokáží vyrovnat sami, jiní s pomocí a další budou touto nepříjemnou situací ovlivněni celý život...Wallerstein a Blakeslee upozorňují na dlouhodobé následky: Většina dětí si přináší do svých osobních milostných vztahů vzpomínky na rozvod rodičů a velká část z nich potvrdila špatnou zkušenost z rozvodu. Domnívaly se, že trpí za chyby svých rodičů, toužily po šťastném pevném manželství plném lásky a věrnosti. Asi polovina z nich byli nepříliš úspěšní, nejistí, nerozhodní mladí lidé. Muži z rozvedených rodin mají i v průběhu svých osobních životů problémy s emocemi, jejich uvědomováním a projevováním, to může ohrožovat jejich vztahy a manželství (Wallerstein, a další, 1989).

U dětí, kterým se rozvedli rodiče, nacházíme malé, ale trvalé rozdíly oproti dětem ze srovnatelných sociálních skupin, jejichž rodiče zůstali spolu. Statisticky vykazují nižší sebevědomí, horší školní výsledky, častěji střídají zaměstnání, vyšší pravděpodobnost, že jejich vlastní manželství skončí rozvodem (Richards, 1995). Rozsáhlé srovnání dětí z rozvedených a nerozvedených rodin ukazuje, že závažné zdravotní, sociální a psychické problémy, vyžadující odbornou péči specialistů, má 20-25% dětí z rozvedených rodin oproti přibližně 10% dětí z nerozvedených rodin (Hetherington, a další, 2002)!

„Přestože se tyto závěry opakovaně potvrzují, není jejich interpretace nijak jednoznačná. Mnoho dětí, jejichž rodiče se rozvedli, ve škole prospívá a nejeví žádné známky sníženého sebevědomí. A naopak, mnoho dětí vyrůstá s oběma rodiči a přesto má nešťastné dětství a neúspěchy ve škole i v práci. Klíčovým problémem při interpretaci těchto výsledků je to, že dlouhodobé studie- jak vyplývá už z jejich definice- sledují následky rozvodů. K nimž došlo v minulosti. Postoj k rozvodům se však velmi rychle mění. Ještě před deseti lety představoval rozvod větší sociální stigma, než je tomu dnes. Kromě postojů okolí může mít významný vliv také sociální politika států, dostupnost bytů a péče o děti i jiné faktory. Existují určité náznaky, že ve skandinávských zemích, kde byla vytvořena velmi spolehlivá sociální síť, mívají rozvody méně negativní důsledky než jinde. Tyto závěry však nelze považovat za definitivní“ (Giddens, 2000 str. 168).

Otázkou je, jestli problémy dětí po rozvodu mají přímou souvislost s rozvodem, či jsou jeho důsledky. Protože jedním z důsledků je například horší finanční stránka rodiny. Zhoršení ekonomické situace po rozvodu dokázaly i výzkumy (Poortman, 2000). Některé

studie dokonce potvrzují, že snížení socioekonomických zdrojů je příčinou problémů s chováním, změny prospěchu a výsledků vzdělání, odráží se v celkové úspěšnosti a prosperitě dětí (Thomson, a další, 1994). Toto tvrzení ale vyvrací Švédský výzkum (s více než 14 000 účastníky průzkumu), který potvrzuje negativní dopady rozvodu rodičů na duševní zdraví bez ohledu na socioekonomický status rodiny (Timms, 1991). Podle jiných studií je příčinou negativních vlivů rozvodů konflikt rodičů, který zhoršuje prosperitu dětí (Amato, 2000). Ale pokud je příčinou negativních vlivů rozvodu konflikt rodičů, objevují se zde další otázky. Zanikají tyto konflikty rozvodem? Ve studii z roku 1999 bylo zkoumáno 10000 rozvodů, z toho 35% rozvedených rodičů nenáviděli jeden druhého, to znamená, že konflikty a boje pokračovali i po rozvodu (Coates, 1999). Většinou se jedná o konflikty ohledně péče o děti, jejich následné výchově a rozdělení majetku.

V dnešní době se pro rozvod v České republice rozhodne přibližně každý druhý manželský pár. Spousta z nich si však vůbec neuvědomuje, jak rozvod může ovlivnit jejich děti. Rodiče by si neměli nalhávat, že oni jsou výjimkou, ovlivní je vždy. Výsledky výzkumů mluví jasně, dlouhodobé negativní dopady rozvodu na děti jsou prokázány. Proto si myslím, že by se mělo více mluvit a upozorňovat na možné dopady rozvodu na děti, tato problematika by nebyla být brána na lehkou váhu. Já osobně jsem po prozkoumání této problematiky dospěla k názoru, že dopady rozvodu jsou závislé na přístupu a chování rodičů k dětem. Rozvádí se přeci manželé a děti nejsou viníky této situace, tudíž by neměly být vtahovány do problémů rodičů. Rozhodně tato práce neměla vyznít, jakoby děti z rozvedených rodin měly být nějakí handicapovaní jedinci, kteří mají předurčeno neuspět ve škole, dopouštět se trestné činnosti a trpět depresemi. Ano, děti z neúplných rodin a především chlapci, potřebují více než jiné děti odbornou pomoc k zvládnutí emocionálních problémů a poruch chování. Někdy se o těchto dětech mluví jako o rizikových (ohrožených), ale přesnější vyjádření by bylo: Rizikové děti jsou z vysoce konfliktních rodin plných bouřlivých sporů, kterých jsou děti svědky. Problémoví jedinci bývají i děti z úplných, na pohled bezproblémových a harmonických rodin. Je těžké rozlišit následky rozvodu od jakéhokoliv jiného traumatu...

CITOVANÁ LITERATURA

Affi, Tracie O., a další. 2009. The Relationship between Child Abuse, Parental Divorce, and Lifetime Mental Disorders and Suicidality in a Nationally Representative Adult Sample. *Child Abuse and Neglect* 33. 2009.

Amato, P. R. 2001. Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith meta-analysis. *Journal of Family Psychology*. 2001, 15.

Amato, P. R., & Keith, B. 1991. Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*. 1991, 110.

Amato, P.R. 1999. Children of divorced parents as young adults. [autor knihy] single parenting and remarriage. A risk and resiliency perspective. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates In: Hetherington EM (ed). *Coping with divorce*. 1999.

Amato, Paul R. 2000. The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and Family* 62 . 2000.

Aro, Hillevi M. a K.Palosaari, Ulla. 1992. Parental Divorce, Adolescence, and Transition to Young Adulthood: A Follow-up Study. *A American Journal of Orthopsychiatry* 63. 1992.

Auger, M.-T. a Boucharlat, A. 2005. *Učitel a problémový žák*. Praha : Portál, 2005. 80-7178-907-0.

Bakalář, Eduard a kol, Nováková Markéta a Daniel a. 1996. *Průvodce rozvodem pro všechny zúčastněné*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1996. 80-7106-157-3.

Billy, John O. G. 1995. The Costly Consequences of Divorce. [autor knihy] David Larson. místo neznámé : Rockville, MD: National Institute for Healthcare Research, 1995.

Blankenhorn, David. 2000. Fatherless America. [autor knihy] Anthony Giddens. *Sociologie-Rodina, Manželství a osobní život*. místo neznámé : Agro, 2000.

Boswell, John. 1997. The Marriage of Likeness- Samesex Unions i Pre-Modern Europe. [autor knihy] In Giddens. *Sociologie*. 1997.

—. **1995.** *The Marriage of Likeness- Samesex Unions i Pre-Modern Europe*. London : FontanaPress, 1995. 0679751645.

- Coates, B. A. 1999.** *Divorce with decency*. Honolulu : University of Hawaii Press, 1999.
- ČSÚ. 2012.** Český statistický úřad. [Online] 2012. [Citace: 3. březen 2014.] <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>.
- Day, Robert. 1992.** The Transition to First Intercourse among Racially and Culturally Diverse Youth. *Journal of Marriage and Family* 54. 1992.
- Dise-Lewis, Jeanne E. 1988.** The Life Events and Coping Inventory: An Assessment of Stress in Children. *Psychosomatic Medicine* 50. no.5, 1988, 487.
- Dytrych, Z., a další. 1986.** *Porozvodová adaptace a možnosti jejího ovlivňování*. Praha : MPSV ČSR, 1986.
- Ellis, Bruce J., a další. 2009.** Does Father Absence Place Daughters at Special Risk for Early Sexual Activity and Teenage Pregnancy? *Child Development* 74. no. 3, 2009.
- Evans, M. D. R. a Wanner, Jonathan Kelley and Richard A. 2001.** Educational attainment of the children of divorce: Australia, 1940-90. *Journal of Sociology* 37. 2001.
- Farrington, David P. 1990.** Implications of Criminal Career Research for the Prevention of Offending. *Journal of Adolescence* 13. 1990.
- Fergusson, David M., Horwood, John a Lynsky, and Michael T. 1944.** Parental Separation, Adolescent Psychopathology, and Problem Behaviors. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 33. 1944.
- Furstenberg, Frank F. a Teitler, Jr. and Julien O. 1994.** Reconsidering the Effects of Marital Disruption: What Happens to Children of Divorce in Early Adulthood? *Journal of Family issues* 15. no 2., 1994.
- Giddens, Anthony. 2000.** *Sociologie- Rodina, manželství a osobní život*. místo neznámé : Agro, 2000. 80-7203-124-4.
- Goldscheider, Calvin a Goldscheider, Frances K. 1998.** The Effects of Childhood Family Structure on Leaving and Returning Home. *Journal of Marriage and the Family* 60. 1998, no. 3.

- Guidubaldi, John, Perry, Joseph D. a Nastasi, and Bonnie K. 1987.** Growing Up in a Divorced Family Initial and Long-Term perspectives on Children's Adjustment. *Applied Social Psychology Annual* 7. 1987.
- Gumina, J. M. 2009.** Communication of the decision to divorce: A retrospective qualitative study. *Journal of Divorce & Remarriage*. 2009.
- Ham, Barry D. 2003.** The Effects of Divorce on the Academic Achievement of High School Seniors. *Journal of Divorce and Remarriage* 38. no.3, 2003.
- Hastrmanová, Šárka. 2007.** Pohled expertů – co říkají advokáti, soudci a soudních znalci o problematice. [Online] Sociologický ústav akademie věd ČR, 2007. [Citace: 3. březen 2014.] http://www.diversity-management.cz/tiki-download_file.php?fileId=24%E2%80%8E.
- Hetherington a E. M., & Kelly, J. 2002.** *For better or for worse: Divorce reconsidered*. New York : NY: W. W. Norton & Co., 2002.
- Hetherington, E. Mavis, Cox, Martha a Cox, and Roger. 1985.** Long-term Effects of Divorce and Remarriage on the Adjustment of Children. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry* 24. 1985.
- Hetherington, EM. 2003.** Intimate pathways. Changing patterns in close personal relationships across time. *Family Relations* 52. 2003.
- Hill, Peter. 1993.** Recent Advances in Selected Aspects of Adolescent Development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 34. 1993.
- Holmes, Thomas H. a Rahe, Richard H. 1967.** The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research*. 1967.
- Chase-Lansdale, P. Lindsay, Cherlin, Andrew J. a Kiernan, and Kathleen E. 1995.** The long-term effects of parental divorce on the mental health of young adults. *A developmental perspective. Child Development* 66. 1995.
- Chase-Lansdale, P.L., Cherlin, Andrew J. a Kiernan, and Kathleen E. 1995.** The Long-term Effects of Parental Divorce on the Mental Health of Young Adults: A Developmental Perspective. *Child Development* 66. 1995, 1614-1634.

- Cherlin, Andrew J., Kiernan, Kathleen E. a Chase-Lansdale, and P. Lindsay. 1995.** Parental Divorce in Childhood and Demographic Outcomes in Young Adulthood. *Demography* 32. 1995.
- Churchill, Aaron a Fagan, I Patrick F. 2012.** *The Effects of Divorce on Children*. místo neznámé : Marriage and religion research institute, 2012.
- Jeynes, William H. 2001.** The Effects of Recent Parental Divorce on Their Children's Sexual Attitudes and Behavior. *Journal of Divorce and Remarriage* 35. 2001.
- . **2000.** The Effects of Several of the Most Common Family Structures on the Academic Achievement of Eighth Graders. *Marriage and Family Review* 30. 2000.
- Jónsson, Fridrik H., a další. 2000.** Parental Divorce: Long-term Effects on Mental Health, Family Relations, and Adult Sexual Behavior. *Scandinavian Journal of Psychology* 41. 2000.
- Kappelman, Murray M. 1987.** The Impact of Divorce on Adolescents. *American Family Physician* 35. 1987.
- Kiernan, Frank F. Furstenberg and Kathleen E. 2001.** Delayed Parental Divorce: How Much Do Children Benefit? *Journal of Marriage and Family* 63. 2001.
- Kiernan, Kathleen E. 1992.** The Impact of Family Disruptions in Childhood on Transitions Made in Young Adult Life. *Population Studies* 46. 1992.
- Kirby, J.B. 2002.** The influence of parental separation on smoking initiation in adolescents. *Journal of Health and Social Behavior* 43. 2002.
- Kunz, Cynthia Price and Jenifer. 2003.** Rethinking the Paradigm of Juvenile Delinquency as Related to Divorce. *Journal of Divorce and Remarriage* 39. 2003, 126.
- Langer, Thomas S. a Rickel, Annette U. 1985.** Short-term and Long-term Effects of Marital Disruption on Children. *American Journal of Community Psychology*. 13, 1985.
- . **1985.** Short-term and Long-term Effects of Marital Disruption on Children. *American Journal of Community Psychology* 13. 1985.
- Lansford, Jennifer E. 2006.** Trajectories of Internalizing, Externalizing, and Grades for Children Who Have and Have Not Experienced their Parents' Divorce or Separation. *Journal of Family Psychology* 20. no. 2, 2006, 296.

Magistrát města Brna. 2009. *PORTÁL SOCIÁLNÍ PÉČE VE MĚSTĚ BRNĚ*. [Online] 2009. [Citace: 20. 1 25.] <http://socialnipece.brno.cz/texty/67/podmenu/191/moje-dite-je-zaskolak-a-mam-s-nim-vychovne-problemy-co-mam-delat-/>.

Matějček, Z. 1994. *Co děti nejvíc potřebují*. Praha : Portál, 1994. ISBN 80-7178-006-5.

Matějček, Zdeněk a Dytrych, Zdeněk. 1994. *Děti, rodina a stres: vybrané kapitoly z prevence psychické zátěže u dětí*. Praha : Galén, 1994. ISBN 80-85824-06-X.

—. **2002.** *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha : Grada Publishing a.s., 2002. ISBN 80-247-0332-7.

Matějček, Zdeněk. 1994. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha : Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6.

Mirowsky, John a Ross, Catherine E. 1999. Parental Divorce, Life-Course Disruption, and Adult Depression. *Journal of Marriage and Family* 61. 1999.

Needle, Richard H., Su, Susan S. a Doherty, and William J. 1990. Divorce, Remarriage, and Adolescent Substance Use: A Prospective Longitudinal Study. *Journal of Marriage and Family* 52. 1990.

Notebaert, Nicole L. a Billingham, Robert E. 1993. Divorce and Dating Violence Revisited: Multivariate Analyses Using Straus's Conflict Tactics Subscales. *Psychological Reports*. 73, 1993.

Pakiz, Bilge a Frost, Abbie K. 1990. The Effects of Marital Disruption on Adolescents: Time as a dynamic. *American Journal of Orthopsychiatry*. 60, 1990.

Parliament of the Commonwealth of Australia, House of Representatives, Standing Committee on Legal and Constitutional Affairs. 1998. Strategies to Strengthen Marriage and Relationships. *To Have and To Hold*. Canberra, Australia : Parliament of Australia, 1998.

Pavlát, Josef. 2011. Dlouhodobé následky rozvodu pro děti. [autor knihy] Cherlin, Kiernan Chase-Lansdale. IN : *The long-term effects of parental divorce on the mental health of young adults*. 2011.

Poortman, A. 2000. Sex differences in the economic consequences of separation: A panel study of the Netherlands. *European Sociological Review* 16. 2000.

- Popenoe, David. 1996.** Life without Father. *The Free Press in New York*. 1996, 31. Popenoe reports on the findings of The National Survey of Children.
- Potter, Daniel. 2010.** Psychosocial Well-Being and the Relationship Between Divorce and Children's Academic Achievement. *Journal of Marriage and the Family* 72. no. 4, 2010.
- Prim. MUDr. Karel Nešpor, CSc. 2004.** *Alkohol a jiné návykové látky u dětí- Prevence v rodině*. Praha : Státní zdravotní ústav, 2004.
- Procházková, Jana. 2011.** *Porozvodové péče o děti. In: Rodiče, děti a jejich problémy*. Praha : Sdružení Linka bezpečí, 2011. ISBN 978-80-904920-0-4.
- Richards, Martin. 1995.** *The Interests of Children at Divorce*. University of Cambridge : Centre for family research , 1995.
- Sampson, Robert J. 1987.** Crime in Cities: The Effects of Formal and Informal Social Control. *Communities and Crime*. 1987.
- Scott, Mindy E., a další. 2007.** Postdivorce Father-Adolescent Closeness. *Journal of Marriage and Family*. 69, 2007.
- Smith, Heather. 2004.** *Děti a rozvod*. Praha : Portál, 2004. ISBN 80-77178-906-2.
- Spruijt, Ed a Duindam, Vincent. 2005.** Problem Behavior of Boys and Young Men after Parental Divorce in the Netherlands. *Journal of Divorce and Remarriage* 34. no. 3/4, 2005.
- Steele, Fiona, Sigle-Rushton, Wendy a Kravdal, and Qystein. 2009.** Consequences of Family Disruption on Children's Educational Outcomes in Norway. *Demography* 46. no. 3, 2009.
- Stone, Lawrence. 1997.** Sociologie- Rodina, Manželství a osobní život. [autor knihy] Anthony Giddens. *Sociologie*. místo neznámé : Argo, 1997.
- . **1977.** *The Family, Sex and Marriage in England, 1500- 1800*. London : Weidenfeld and Nicolson, 1977.
- Strohschein, Lisa. 2005.** Parental Divorce and Child Mental Health Trajectories. *Journal of Marriage and Family* 67 . 2005.

Sun, Yongmin. 2001. Family Environment and Adolescents' Well-Being Before and After Parents' Marital Disruption: A Longitudinal Analysis. *Journal of Marriage and the Family* 63. 2001.

Špaňhelová, Iлона. 2008. *Průvodce dětským světem*. Praha : Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-1907-8.

Špaňhelová, PhDr. Iлона. 2011. Jak dítěti pomoci vypořádat se s rozvodem? *www.rodina.cz*. [Online] 27. červen 2011. [Citace: 18. březen 2014.] <http://www.rodina.cz/clanek8371.htm>.

Talkington, Ph.D. Scott. 1997. *National Longitudinal Survey of Youth- Structure of Family of Origin*. místo neznámé : MARRIAGE AND RELIGION RESEARCH INSTITUTE, 1997.

Teachman, Chris Albrecht a D., Jay. 2003. Childhood Living Arrangements and the Risk of Premarital Intercourse. *Journal of Family Issues* 24. 2003.

Teyber, Edward. 2007. *Děti a rozvod : [jak pomoci dětem vyrovnat se s rozvodem rodičů]*. Praha : Návrat domů, 2007. ISBN 978-80-7255-163-7.

1987-1988, 1992-1994, and 2001-2003. This is a federally funded survey of 13,000 respondents conducted by the University of Wisconsin. 1987-1988, 1992-1994, and 2001-2003.

Thomson, a další. 1994. Family structure and child well-being: economic resources versus parental behaviors, 73. *Social Forces*. 1994.

Timms, Duncan W. G. 1991. Family Structure in Childhood and Mental Health in Adolescence. *Research Report 32, Project Metropolitan*. University of Stockholm, Sweden : Department of Sociology, 1991.

Train, A. 2001. *Nejčastější poruchy chování u dětí*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-503-2.

University of Wisconsin. 1987-1988, 1992-1994, and 2001-2003.. *This is a federally funded survey of 13,000 respondents*. 1987-1988, 1992-1994, and 2001-2003.

Vágnerová, Marie. 2005. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. Praha : Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1074-4.

—. **2000.** *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří.* Praha : Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.

Wallerstein, J. a Blakeslee, S. 1989. *Second chances: Men, Women, and Children a Decade after divorce.* New York : Ticknor and Fields, 1989.

Wallerstein, J. 1988. *Children of divorce: the dilemma of a decade, Troubled Relationships.* London : Newbury Park, 1988.

Wallerstein, J. S. a Kelly, J. 1980. *Surviving the breakup: How children and parents cope with divorce.* New York : Basic Books, 1980.

Wallerstein, J. S. 1990. Through a child's eyes: How to help the youngster cope. *Family Advocate* 13. 1990.

Wallerstein, J.S. a Lewis, J. 1998. A first report from a 25-year study. *Family and Conciliation Courts review.* 1998.

Warshak, R. A. 1996. *Revoluce v porozvodové péči o děti.* Praha : Portál, 1996. 80-71780-89-8.

Wisconsin Department of Health and Social Services, Division of Youth Services. 1994. *Family Status of Delinquents in Juvenile Correctional Facilities in Wisconsin.* 1994.

Zákon č. 89/2012 Sb. 2013. *Nový občanský zákoník- Rodinné právo.* [Online] 2013. <http://obcanskyzakonik.justice.cz/rodinne-pravo/obecne/>.

—. **2013.** *Občanský zákoník.* [Online] Česká republika, 2013. <http://obcanskyzakonik.justice.cz/rodinne-pravo>.

Zvolánek, Jan. 2011. Katolická Malta si jako poslední evropská země povolila rozvody. http://zpravy.idnes.cz/katolicka-malta-si-jako-posledni-evropska-zeme-povolila-rozvody-prx-/zahranicni.aspx?c=A110529_141513_zahranicni_jan. [Online] 2011.